

แสงเงาของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ฉายทับ ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา : การช่วงชิงความหมายของพื้นที่ ระหว่างล้านนากับสยาม (ทศวรรษ 2440-พ.ศ. 2475)

ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์

อาจารย์สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

บทคัดย่อ

ในช่วงการเปลี่ยนผ่านจากรัฐจารีตไปสู่รัฐสมัยใหม่ เป็นต้นมา นโยบายของรัฐบาลสยามได้มีผลต่อการจัดรูปของอุดมการณ์รัฐ โลกทัศน์ที่มีต่อตนเองและโลกสากล ภูมิศาสตร์การเมืองสมัยใหม่ ตลอดจนจนถึงการสร้างระบอบการปกครองที่รวมอำนาจสู่ศูนย์กลางอย่างเข้มข้นด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ บทความนี้มุ่งเน้นไปที่การศึกษาความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างรัฐสมัยใหม่สยามกับดินแดนล้านนาอันมีผลต่อการจัดการพื้นที่และการซ่อมสร้างศิลปะสถาปัตยกรรมในดินแดนล้านนา เวลาที่ทำการศึกษาดังแต่สยามเริ่มปรับตัวโดยผลักดันให้เกิดการ “ปฏิรูปการปกครอง” ขึ้นในทศวรรษ 2440 รอยต่อนี้เป็นการเปลี่ยนผ่านที่สำคัญในการทำความเข้าใจพื้นที่และศิลปะสถาปัตยกรรมของล้านนาหลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ครอบงำชุดใหม่จากสยามไม่ว่าจะโดยสมัครใจหรือไม่ก็ตาม การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ในศาสนสถานล้านนาเป็นตัวแทนสำคัญที่ทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลง จากความเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ซับซ้อน พบการต่อรองอำนาจผ่านการจัดการพื้นที่และศิลปะสถาปัตยกรรม อย่างไรก็ตามการก่อสร้างซ่อมแซมสถาปัตยกรรมนี้ไม่ได้เป็นไปตามโครงเรื่องตายตัวที่ว่า ล้านนายอมรับอำนาจสยามทั้งหมดด้วยความจงรักภักดีในฐานะที่เป็นพสกนิกรใต้พระบรมโพธิสมภาร หรือแสดงให้เห็นว่ากลุ่มการเมืองในดินแดนล้านนาต่อต้านสยามอย่างสุดซึ้ง

คำสำคัญ : รัฐสมัยใหม่, สมบูรณาญาสิทธิราชย์, ศาสนสถานล้านนา, ศิลปะสถาปัตยกรรมอิทธิพลสยาม

สยาม รัชชาติสมัยใหม่และระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

“สำหรับการบูรณะและซ่อมแซมวิหารหลวงครั้งนี้ เนื่องจากในอดีตเคยถูกรื้อถอนครั้งแรกเมื่อปี 2466

ทำให้หลังคาวิหารหลวง กลายเป็นแบบยุครัตนโกสินทร์ (ในยุคนั้น)

หลังได้งบประมาณบูรณะและซ่อมแซม ทางวัดพระธาตุลำปางหลวงและคณะศรัทธาวัด

จะให้ทรงของหลังคาของวิหารหลวงกลับมาเป็นแบบล้านนาแบบเดิมทุกประการ”

พระครูนิกรนพกิจ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุลำปางหลวง¹

กล่าวในเดือนมีนาคม 2555

“...ที่พระครูเจ้าได้ส่งตัวข้าลงไปกรุงเทพฯ เพื่อเป็นเหตุที่ข้าเจ้าได้ไปรู้ทันยังมหากษัตริย์ใหญ่ และได้ไปเฝ้าสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เชิงสำเร็จราชการพุทธการฝ่ายสงฆ์
ทั่วพระราชอาณาเขต และได้ไปนมัสการพระแก้วบัวระกต (พระแก้วมรกต) และพระบาท และพระธาตุหลายตำบล ก็เหมือนพระครูเจ้าทั้งหลายช่วยชักนำหื้อข้าพเจ้าได้ถึงที่ใหญ่ยิ่ง”

อ้างกันว่า เป็นคำกล่าวของครูบาศรีวิชัย ทศวรรษ 2460²

ในรากฐานความสัมพันธ์ทางการเมืองแบบรัฐจารีตแต่เดิมนั้น อำนาจการปกครองของรัฐสยามในยุครัตนโกสินทร์ ไม่ได้ขึ้นตรงอยู่กับกษัตริย์อย่างเบ็ดเสร็จ แต่กลับกระจัดกระจายไปอยู่กับราชวงศ์ และขุนนางคนสำคัญที่คุมกำลังทหารและความมั่งคั่ง ทั้งในส่วนกลาง และตามหัวเมืองต่างๆ ทำให้พวกเขาเหล่านั้นมีอิสระในการจัดสรรทรัพยากรของตัวเอง ทั้งยังใช้เป็นฐานอำนาจทางการเมืองอีกด้วย การส่งเครื่องบรรณาการจากประเทศราชถึงกษัตริย์จึงเป็นเพียงเครื่องหมายแสดงความจงรักภักดีต่อศูนย์กลางอำนาจตามหลักจารีตเท่านั้น กษัตริย์สยามจำเป็นต้องประนีประนอมกับอำนาจของขุนนางต่างๆ เพื่อความมั่นคงของราชบัลลังก์ ไม่มีอำนาจและกลไกส่วนพระองค์มากพอที่จะควบคุมปกครองดินแดนของพระองค์ในทางปฏิบัติ³

การปรับโครงสร้างอำนาจทางการเมืองครั้งใหญ่ที่นำมาสู่อำนาจกษัตริย์ที่เด็ดขาดในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น มีเงื่อนไขสำคัญก็คือ กลุ่มขุนนางเก่าผู้ทรงอิทธิพลและอำนาจอย่างตระกูลขุนนางได้ทยอยจากโลกนี้ไปตามอายุขัย การเดินเครื่องรวบอำนาจเริ่มจากการลิดรอนผลประโยชน์ขุนนางด้วยการสร้างระบบภาษี⁴ และการล้มระบบไพร่ทาส⁵ เพื่อทำลายการคุมกำลังแบบเดิมที่กระจัดกระจายไปสังกัดกับมูลนายที่ไม่ได้ขึ้นตรงกับกษัตริย์ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นแปลงไพร่สมให้กลายเป็น พลิกนกราชสยามที่ผ่านมาได้มีการอภิปรายเกี่ยวกับประเด็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรัชชาติสมัยใหม่สยามอย่างกว้างขวาง แต่การเปลี่ยนแปลงโดยรากฐานดังกล่าวที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของการจัดการพื้นที่และการออกแบบสถาปัตยกรรมในปริมณฑลนอกกรุงเทพฯ ยังไม่ได้ถูกนำมาอภิปรายมากนัก ในที่นี้จะให้ความสำคัญกับดินแดนล้านนาเป็นหลัก

สยามยึดครองอำนาจฝ่ายราชอาณาจักร

กระชับโครงสร้างบริหารจากความเป็น “ประเทศราช” สู่ ความเป็น “มณฑลเทศาภิบาล”

แต่เดิมมานั้น การปกครองจารีตแบบประเทศราชได้ให้อิสระแก่เจ้าท้องถิ่นในการปกครองและดูแลผลประโยชน์ภายในดินแดนของตน ความเปลี่ยนแปลงสำคัญอย่างหนึ่งก็คือ การเปิดประเทศด้วยสนธิสัญญาเบาว์ริง ปี 2398 และการขยายตัวของการค้าและแสวงหาทรัพยากรของอังกฤษที่สามารถครองครองดินแดนพม่าได้ ก็มีผลอย่างมากต่อดินแดนล้านนา การแสวงหาทรัพยากรของตะวันตกนั้นตั้งอยู่บนชุดความรู้สมัยใหม่ที่เน้นประสบการณ์เชิงประจักษ์ มีการวัดผลจับต้องได้ที่มีรากฐานมาจากวิทยาศาสตร์และมนุษย์นิยมและเหตุผลนิยม ซึ่งต่างจากประสบการณ์ของผู้ปกครองแบบจารีตที่ยึดชุดความรู้ที่ต่างออกไป พวกเขาไม่ได้ให้ความสำคัญกับหลักการบริหารเชิงระบบ แต่เน้นอำนาจส่วนบุคคลและสายสัมพันธ์ที่อุปถัมภ์กันอยู่มากกว่า ปัญหาเกิดขึ้นก็คือ เมื่อเกิดการให้สัมปทานป่าไม้โดยเจ้าผู้ครองนครต่างๆ ก็พบว่าเกิดปัญหาคือ มีการให้สัมปทานซ้ำซ้อนกันจนนำไปสู่การสูญเสียผลประโยชน์แก่พ่อค้าที่ขึ้นตรงอยู่กับอาณาจักรอังกฤษ ในที่สุดจึงมีการทำข้อตกลงผ่านสนธิสัญญาเชียงใหม่ ปี 2416⁶ อันเป็นข้อเรียกร้องเพื่อทำการควบคุมผลประโยชน์ของอังกฤษนั่นเอง

นั่นคือ จังหวะแรกที่ล้านนาต้องปะทะกับแนวคิด “รัฐชาติสมัยใหม่” อันเกี่ยวข้องกับ ดินแดน ประชากร แบบใหม่ที่มีขนาด และระยะที่ชัดเจน ล้านนายังต้องเผชิญหน้ากับการจัดความสัมพันธ์ของพื้นที่ใหม่นั้นคือ การพยายามผนวกล้านนาให้เป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักร มิได้เป็นเมืองประเทศราชอีกต่อไปแล้ว ปรากฏการณ์ที่สั่นคลอนความมั่นคงของชนชั้นนำสยามก็คือ “วิกฤต ร.ศ.112” (พ.ศ. 2436) ในมุมมองของฝ่ายอนุรักษนิยม เห็นว่าสยามได้ “เสียดินแดน” ให้กับประเทศตะวันตก หากมองในมุมมองอื่นจะเห็นได้ว่า อันที่จริงแล้วสยามเสียอีกที่เป็นตัวละครหนึ่งที่ร่วมสนาหารบในการแย่งชิงดินแดน อาจเรียกได้ว่าเป็น “จักรวรรดินิยมสยาม” เสียด้วยซ้ำ การอ้างพรางโดยโครงเรื่องทางประวัติศาสตร์การเสียดินแดนที่แกนกลางอยู่ที่ ร.ศ.112 ชุดนี้ได้ถูกตอกย้ำและผลิตซ้ำส่งผลต่อความทรงจำทางประวัติศาสตร์ชาตินิยมที่ถูกศูนย์กลางไว้กับกษัตริย์อันเป็นที่มาของข้อเสนอแนวคิดอันลือลั่นของ ธงชัย วินิจจะกูล นั่นคือ “ราชาชาตินิยม”

สยามได้ทดลองปรับการปกครองตั้งแต่ทศวรรษ 2410 เพียงแต่ว่าเป็นระบบหลวมๆ นั่นคือ การให้มีข้าหลวงสามหัวเมือง (เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน) ในปี 2416 หลังทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ แต่ก็ไม่ได้มีอำนาจอะไรอย่างจริงจังและอย่าลืมว่า ต้องรอให้ขุนนางตระกูลขุนนาคนหมดอำนาจเสียก่อน พระราชอำนาจของกษัตริย์สยามจึงสามารถปฏิบัติการได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถึงแก่พิราลัยเมื่อปี 2426 ตามด้วย สมเด็จพระยาบรมมพิชัยญาติ ผู้นำองชายผู้ควบคุมกรมพระคลัง ปี 2428⁷ ดังนั้นสยามจึงมีนโยบายปรับเปลี่ยนการปกครองอย่างค่อยเป็นค่อยไป อย่างน้อยการผนวกกลืนล้านนาก็ไม่ผลีผลามที่จะถอนอำนาจของเจ้านายเดิมออกทันที แต่ค่อยๆ เปลี่ยนเป็นระลอก ระลอกแรกคือการจัดการปกครอง “หัวเมืองลาวเฉียง” (2427-2435) พบว่าเกิดขึ้นหลังจากการทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ ฉบับที่ 2 ปี (2426)⁸ เริ่มมีการทดลองใช้อำนาจสยามเข้าบริหารจัดการดูแลเรื่องการปกครองและควบคุมทรัพยากรแบบใหม่ขึ้น ได้แก่ มีระบบเก็บภาษีที่เข้มงวดขึ้น จนเกิดความไม่พอใจและปะทะเป็นความขัดแย้งทางการเมืองที่ต่อต้านและท้าทายอำนาจรัฐ นั่นคือ กบฏพระยาปราบสงคราม (2432)

ระลอกที่สองคือ อีกเกือบทศวรรษถัดไป รัฐบาลสยามได้ทำการปฏิรูปการปกครอง “มณฑลลาวเฉียง” (2436-2442) ถือได้ว่า ช่วงที่สยามสูญเสียอำนาจในการควบคุมดินแดนหัวเมืองไทใหญ่ทั้งห้าทางตอนเหนือในปี 2435 และดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงบริเวณติดต่อกับนานา ดังนั้นในปี 2436 อันตรงกับช่วงวิกฤต ร.ศ.112 พบว่ามีการริเริ่มจัดตั้งกองมณฑลลาวเฉียง อันเป็นระบบการทำงานที่เอื้อให้กับข้าหลวงสยาม ซึ่งต่อมาเป็นฐานนำไปสู่การปฏิรูปครั้งใหญ่

นั่นคือ “การปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล”¹⁰ ที่เริ่มในปี 2442 ได้มีการเปลี่ยนแปลงจาก “มณฑลลาวเฉียง” ไปสู่ “มณฑลพายัพ” อันเป็นชื่อมณฑลที่ลบคำที่แสดงความหมาย “ชาติพันธุ์” ที่แบ่งเขาแบ่งเราออก เหลือเพียงแต่ชื่อที่แสดงถึงตำแหน่งบนแผนที่ที่สอดคล้องกับความเป็นศูนย์กลางของกรุงเทพฯ การเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงสู่ระบบมณฑลเทศาภิบาลนี้ก็คือ การยกเลิกสถานะ “ประเทศราช” มาสู่ “มณฑลเทศาภิบาล” และการสร้างระบบข้าราชการที่เป็นกลไกที่ขึ้นตรงกับกษัตริย์เพื่อทำหน้าที่บริหารการปกครอง¹¹ เป็นอันว่าสถานะของหัวเมืองล้านนาหรือมณฑลพายัพได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของประเทศสยามไปแล้ว นั่นหมายถึง อำนาจของสยามที่เข้าไปควบคุมการปกครองและจัดการทรัพยากรเพื่อดึงดูดผลประโยชน์เข้าสู่กรุงเทพฯ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งสิ่งนี้ได้ที่จะทำให้เจ้าประเทศราชเดิมสูญเสียผลประโยชน์

การจัดการพื้นที่และภูมิศาสตร์สมัยใหม่ของสยาม

การแปรเปลี่ยนวิธีคิดเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่ของสยาม ได้เปลี่ยนจากพื้นที่แบบไตรภูมิจักรวาลมาสู่พื้นที่สมัยใหม่ที่รัดกุม คิดคำนวณ พิสูจน์ได้ในเชิงประจักษ์ เป็นพื้นที่ที่มีอาณาเขตและดินแดนอันชัดเจนแน่นอน ซึ่งสอดคล้องกับโครงสร้างการเมืองใหม่ที่มีระบบราชการที่มีระบบตรวจสอบและควบคุม เพื่อสนองตอบต่อการปกครองและการบริการจากสยามเจ้าอาณานิคม

เทคโนโลยีในการทำแผนที่ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการตอบสนองการจัดการพื้นที่แบบใหม่นี้ แผนที่ได้ทำให้เขตแดนระหว่างเมืองต่างๆ มีความเป็นรูปธรรมชัดเจนมากขึ้น เมืองและแขวงต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามกฎหมายที่ระบุเขตเพื่อตอบสนองการสถาปนาอำนาจรัฐเหนือดินแดนและการแสวงหาผลประโยชน์ในทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพอีกด้วย ดังที่มีการสถาปนากรมแผนที่ขึ้นตั้งแต่ปี 2428 สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นผลประโยชน์ของสยามอย่างชัดเจนก็คือ การที่กรมแผนที่ได้สังกัดกระทรวงเกษตราธิการ หน่วยทำแผนที่นี้ได้ปฏิบัติงานรังวัดโนนดเพื่อ “การปกครอง” และการเก็บ “ภาษีอากร” รวมไปถึงการ “พิจารณาคดีเกี่ยวกับที่ดิน” สิ่งเหล่านี้สอดคล้องกับอำนาจรัฐที่พยายามจะควบคุมอำนาจทั้งด้านมหาดไทย สรรพากรและตุลาการ ซึ่งนั่นก็คือการริบอำนาจอธิปไตยไปจากเจ้านายล้านนานั้นเอง ที่น่าสนใจก็คือ มีการตั้งสาขาโรงเรียนแผนที่ไปตามหัวเมืองอย่างพิษณุโลก ปรากฏนคร อยุธยา ฯลฯ ในช่วงปี 2442-2447 ตรงกับการปฏิรูปไปสู่ “มณฑลเทศาภิบาล” พอดี การโอนย้ายกรมแผนที่มาสังกัดหน่วยงานที่ดูแลความมั่นคงอย่างกรมเสนานิคมกระทรวงกลาโหม ในปี 2452¹² ก็ย่อมแสดงให้เห็นถึงนโยบายรัฐที่ให้ความสำคัญกับความมั่นคงมากขึ้น

ภูมิศาสตร์แบบใหม่และผลประโยชน์ในดินแดนล้านนา

การจัดการภูมิทัศน์แบบใหม่ของสยาม ได้เข้ามาเป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดการควบคุมอำนาจทางการเมืองและการจัดการทรัพยากรเพื่อดึงไปสู่ศูนย์กลาง การปรับตัวของเจ้านายล้านนาก็ได้กระแสดความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วนับว่าด้วยประสิทธิภาพมาก

เราไม่พบว่าราชสำนักล้านนาได้เข้าใจ นุเคราะห์ต่างประเทศจากพม่าที่ตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ แม้จะมีการเข้ามาของมิชชันนารี แต่ก็เข้ามาในลักษณะการทำลัทธิคัมภีร์เพื่อการค้ามากกว่าจะเป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ยังไม่นับว่าเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้านายเชียงใหม่กับเหล่ามิชชันนารีคริสเตียนในประเด็นเกี่ยวกับความเชื่อแบบใหม่ที่ขัดแย้งกับความเชื่อดั้งเดิมซึ่งได้สั่นคลอนอำนาจการปกครองของเจ้าผู้ครองนคร¹³ ดังนั้นเจ้านายล้านนาจึงเรียกได้ว่า ไม่มีเส้นสายสัมพันธ์กับนักเทคนิคชาวตะวันตก แบบเดียวกับที่สยามสามารถนำเข้ามาเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการปฏิรูปสู่รัฐสมัยใหม่ได้สำเร็จ แม้ว่าเจ้านายล้านนาบางคนที่ยิ่งลูกหลานไปเรียนต่อยังต่างประเทศ แต่ก็ไม่สามารถจะเป็นบุคลากรแถวหน้าที่จะรับมือความเปลี่ยนแปลงอันมหาศาลนี้ได้

สยามได้เข้ามาจัดการพื้นที่ต่างๆ ในล้านนาเพื่อการเข้าถึงที่ต่างกันไป การให้ความสำคัญในชั้นแรกมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ลำปางและลำพูนเป็นหลัก อันเนื่องมาจากผลประโยชน์ทางการจัดการทรัพยากรนั้นคือ การทำไม้สักที่ฝ่ายพ่อค้าไม้อังกฤษและคนในบังคับอย่างชาวพม่าและไทใหญ่ได้มีบทบาทมาก่อนหน้านี้ การแสวงหาประโยชน์ของเจ้านายล้านนาในยุคแรกเริ่มของการทำป่าไม้อยู่ที่การมีกรรมสิทธิ์ในพื้นที่ป่าไม้อันอุดมสมบูรณ์ แม้กิจการป่าไม้จะต้องอาศัยเทคโนโลยีการจัดการแบบสมัยใหม่ แต่เจ้าของที่กลับไม่ได้ปรับตัวไปกับกิจการแบบใหม่เท่าใดนัก กลับทำหน้าที่เพียงจัดเก็บผลประโยชน์ดังกล่าว และอาจไม่ได้ประเมิณถึงการเข้ามาแทรกแซงของสยามอย่างเข้มข้นขึ้นในเวลาต่อมา แม้จะมีการลงทุนในกิจการต่างๆบ้างแต่ก็มิได้ปรากฏผลที่แสดงถึงความมั่งคั่งที่จะนำดอกผลไปเสริมศักยภาพเพื่อแข่งขันในด้านการเมือง หรือการค้าใดๆ จนในที่สุดกรรมสิทธิ์ดังกล่าวก็เปลี่ยนมือไปสู่ราชสำนักสยาม ผลประโยชน์มหาศาลที่เคยได้จาก “ค่าต่อไม้” ในนามเจ้าของกรรมสิทธิ์เหนือดินแดน ในที่สุดจึงถูกแปรไปเป็นเพียง “เงินเดือน” ในฐานะข้าราชการตำแหน่งหนึ่งในสยามเท่านั้น

การเปลี่ยนแปลงของเมืองเนื่องมาจากภูมิศาสตร์ใหม่และระบบราชการของสยาม

การเปลี่ยนแปลงสำคัญในลำดับต้นๆ ก็คือ การสถาปนาอำนาจของสยามลงสู่พื้นที่เมืองอันเป็นศูนย์กลางการบริหารราชการ สิ่งที่สยามทำจนถึงที่สุดก็คือ การโอนพื้นที่จากพื้นที่ทางการเมืองของกลุ่มอำนาจเดิมคือเจ้านายล้านนามาสู่พื้นที่ของระบบการปกครองส่วนภูมิภาคของสยาม แต่เมื่อพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ก็พบว่าความพยายามดังกล่าวไม่ได้เป็นเรื่องธรรมดาที่เป็นไปอย่างราบรื่น เนื่องจากเจ้านายล้านนาไม่ได้สยบยอมแต่แรก

เราอาจพิจารณาได้จากหลักฐานความขัดแย้งระหว่างเจ้านายเชียงใหม่กับข้าหลวงสยาม จนถึงแยกสัดส่วนพื้นที่กันอยู่ ดังบันทึกนี้ “พวกข้าหลวงอยู่ริมน้ำ พวกเจ้านายอยู่ในเวียง เวลากลางคืนพวกใดจะพลัดไปในถิ่นที่ถือว่าบ้านของพวกใดไม่ได้ คงเกิดเหตุตี ฟัน แหวะ ยิงกันต่างๆ...”¹⁴ ช่วงเวลาที่อ้างอิงอยู่ในปี รศ.118-119 (ปี 2441-2442) ซึ่งเป็นช่วงก่อนหัวเลี้ยวหัวต่อของการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล สยามยังไม่สามารถยึดครองทั้งศูนย์กลางเมืองทั้งในด้านกายภาพและหัวใจของชนชั้นนำในท้องถิ่นได้ ปรากฏการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการเมืองในพื้นที่อย่างชัดเจน ย่านของข้าราชการสยามเดิมนั้นตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิง ได้แก่บริเวณ จวนข้าหลวงมณฑลหัวสะพานนวรรัตน์, ที่ว่าการแขวงเมืองเชียงใหม่ที่อยู่บริเวณสี่แยกอุปกุด

ภาพที่ 1 ข้าหลวงที่รัฐบาลกลางส่งขึ้นไปประจำที่เชียงใหม่ ถ่ายรูปร่วมกันที่หน้าบ้านพักด้านริมน้ำปิง (ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สันนิษฐานว่าถ่ายเมื่อปี 2445-2460)

หากจะลำดับความสำคัญแล้ว 3 พื้นที่แรกที่สยามให้ความสำคัญก็คือ เชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน เนื่องจากเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่จะควบคุมต่อเนื่องไปยังดินแดนอื่น ขณะที่นานเริ่มมีความสำคัญหลังจาก ร.ศ.112 ที่สยามพ่ายแพ้ในการอ้างสิทธิดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง แต่พื้นที่ที่สำคัญที่สุดอันเป็นศูนย์บัญชาการของมณฑลพายัพ นั่นคือ เชียงใหม่ ความขัดแย้งของกลุ่มเจ้านายเชียงใหม่ และข้าหลวงสยามน่าจะผ่อนคลายลง หลังจากปรากฏการณ์ “กบฏเงี้ยว” ในช่วงปี 2445 ที่สยามแสดงแสนยานุภาพยกกองกำลังขึ้นมาปราบ ตลอดจนกล่าวโทษเจ้านายแพร่ในฐานะที่สมคบคิดกับกลุ่มชาวไทยใหญ่ในการลุกขึ้นต่อต้านอำนาจรัฐ ทหามการเมืองดังกล่าวจึงเป็นการแสดงอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนล้านนาอย่างชัดเจน

เมื่อวิเคราะห์หลักฐานจาก “แผนที่เมืองนครเชียงใหม่” ที่เป็นแผนที่เก่าที่ให้รายละเอียดอย่างชัดเจน ขอบเขตของพื้นที่ครอบคลุมบริเวณกำแพงเมืองชั้นในและกำแพงเมืองชั้นนอกทั้งหมด ครอบคลุมไปยังบริเวณริมแม่น้ำปิงด้วย อาจประเมินระยะเวลาคร่าวๆ จากการอ่านแผนที่ นั่นคือ ในบริเวณที่เขียนถึงพื้นที่ของ “พระเจ้าอินทวิชยานนท์” ซึ่งเป็นผู้ครองนครเชียงใหม่ในปี 2416-2440 และหากจะเทียบกับหลักฐานประวัติศาสตร์อื่น ก็คือการบันทึกการทำแผนที่กำหนดเขตแดน ระหว่างสยาม กับพม่าทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือ ในปี 2433 ได้มีการเริ่มทำแผนที่สามเหลี่ยมบริเวณภาคเหนือ ตั้งต้นที่เชียงใหม่วัดโย่งยึดติดต่อกับโครงข่ายการสามเหลี่ยมภาคตะวันออกของสถาบันการแผนที่อินเดีย มีการวัดเส้นฐานที่ทุ่งนาเมืองเชียงใหม่ (และมีการทำแผนที่ด้วยโซ่และเข็มทิศในบางภาคของมณฑลพายัพด้วย)¹⁵ ดังนั้นเราอาจสรุปในเบื้องต้นว่าเป็นแผนที่ที่ให้ข้อมูลอยู่ในระหว่างปี 2433-2440

หากเรานำมาเทียบกับภาพถ่ายทางอากาศของเชียงใหม่ในปัจจุบัน¹⁶ จะพบการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนที่สุดก็คือ แนวถนน ย่านที่น่าจะเป็นศูนย์กลางของเมืองในแผนที่เดิมที่ระบุไว้ว่าเป็น “เวียงแก้ว” อันเป็นพื้นที่ๆ มีขนาดกว้างใหญ่ที่สุดในกำแพงเมืองเชียงใหม่ได้ถูกขอย่อยออกเป็นถนนต่างๆ จากการวิเคราะห์พบว่า มีถนนที่เกิดขึ้นใหม่มีดังนี้

1. ถนนเวียงแก้ว ตัดขึ้นใหม่อยู่บนแกนตะวันตก-ตะวันออก มีแนวประชิดกับบริเวณของเวียงแก้ว เริ่มจากถนนสิงหนราชที่วางตัวอยู่บนแกนเหนือใต้ ตัดผ่านแกนตะวันตก-ตะวันออกไปเชื่อมกับ ถนนพระปกเกล้าที่วางตัวบนแกนเหนือใต้ อันเป็นเส้นที่ขนานกับถนนสิงหนราช
2. ถนนช้างเรือนจำ เป็นถนนที่อยู่แนวประชิดกับเวียงแก้วด้านตะวันตก ถนนวางอยู่บนแกนเหนือ-ใต้ ถนนเส้นนี้ทางด้านใต้ได้ตัดผ่านเรือกวานและที่ดินของเจ้าไปทะลุออกถนนอินทรวโรรสถนนตัดใหม่อีกเส้นที่วางตัวบนแกนตะวันตก-ตะวันออก ถนนช้างเรือนจำเป็นเส้นที่ขนานกับ ถนนสิงหนราช
3. ถนนราชวิถี อยู่บนแกนตะวันตก-ตะวันออก เป็นแนวถนนที่อยู่ทางด้านทิศใต้ของวังสิงห์คำ (ปัจจุบันคือโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย) ถนนสายนี้เป็นเส้นที่ตัดทำลายพื้นที่ใจกลาง “เวียงแก้ว” เปลี่ยนจากสามแยกเดิมที่ประกอบด้วย พื้นที่ของ “วังสิงห์คำ” “พระเจ้าอินทวิชยานนท์” และ “ศาลาสนาม” กลายเป็นสี่แยกเนื่องจากถนนได้สร้างต่อจากถนนด้านใต้ของวังสิงห์คำพุ่งตรงไปทิศตะวันตกจนจดกับถนนช้างเรือนจำที่อยู่แนวแกนเหนือ-ใต้
4. ถนนอินทรวโรรส อยู่บนแกนตะวันตก-ตะวันออก เป็นถนนที่ต่อแนวมาจากถนนด้านทิศเหนือที่เลียบกำแพงวัดพระสิงห์ ออกมาทะลุที่ถนนพระปกเกล้าที่อยู่บนแกนเหนือ-ใต้

ระบบโครงข่ายถนนใหม่นี้ ได้ทำให้เกิดการจัดระเบียบพื้นที่ใหม่ ทำให้เป็นพื้นที่ที่ข้าราชการสยามสามารถควบคุมและเข้าถึงได้ง่าย ถนนได้สร้างพื้นที่ใหม่ขึ้นมา ในด้านหนึ่งมันได้ทำลายและโยกย้ายความสำคัญของบริเวณ “เวียงแก้ว” ที่ปรากฏความใหญ่โตและตำแหน่งที่สำคัญมาก ด้วยการตัดถนนแบ่งพื้นที่ออกเป็นส่วนย่อย และตัดถนนเน้นบล็อกใหม่

ภาพที่ 2 แผนที่ตัวเมืองเชียงใหม่ก่อนที่จะสร้างศาลาว่าการมณฑลพายัพ และการตัดถนนใหม่แบบในปัจจุบัน
(ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 3 แผนที่เชียงใหม่ ถ่ายจากความสูง 200 เมตร ผ่าน Google Maps, พิกัด 18.7907,98.987792.
<http://maps.google.co.th> (29 มีนาคม 2555)

บนพื้นที่นั้นเองสยามได้สถาปนาอำนาจทางการเมืองเหนือพื้นที่เดิมโดยการสร้างสิ่งก่อสร้างทับลงไป เช่น สร้างศาลมณฑลพายัพ บนที่ของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ โรงเรียนมณฑล (ต่อมาคือ โรงเรียนยุพราช) บนที่ดินเจ้าสิงห์คำ และที่สำคัญก็คือ สร้างศาลว่าการมณฑลพายัพ อันเป็นศูนย์กลางการบริหารราชการสำคัญ บนพื้นที่ที่ได้รับการจัดสรรที่ดินใหม่จากแปลงที่ดินย่อยของเจ้านายต่างๆ เช่น เจ้าหนานมหายศ แม่เจ้าเรือนคำ แม่เจ้าเรือนแก้ว ฯลฯ จนไปถึงที่ว่าการแขวงเมืองเชียงใหม่ (ที่ว่าการอำเภอเมืองเชียงใหม่) ที่ถูกย้ายมาจากบริเวณนอกกำแพง ที่เคยตั้งอยู่ ณ แยกอุปกุด การเคลียร์พื้นที่ใหม่นี้อาจเรียกได้ว่า ทำให้โฉมหน้าของเชียงใหม่เปลี่ยนจาก “เมืองราชธานี” ของรัฐจารีตแบบล้านนา กลายเป็นเพียง “เมืองข้าราชการระดับภูมิภาค” ส่วนหนึ่งของรัฐสยามเท่านั้น

การเปลี่ยนแปลงในชั้นศิลปสถาปัตยกรรมล้านนา ความเสื่อมคลายของสถาปัตยกรรมแบบจารีต

การคลายความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่แบบจารีต อาจมิได้เป็นการสร้างความสะเทือนใจให้แก่เจ้านายท้องถิ่นมากนัก เพราะเมื่อกลับไปมองดูบริบทในอดีต เจ้านายเชียงใหม่ก็ได้อาศัยอาวุธต่อการรื้อถอนคัมภีร์ที่เคยมีรูปแบบศิลปกรรมแบบจารีต เช่น พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงองค์ที่ 7 ให้รื้อคัมภีร์หลวงกลางเวียงของพระเจ้ากาวิโลรสฯ เจ้าหลวงองค์ที่ 6 (2399-2413) ถวายวัดกิตติ และยังให้รื้อคัมภีร์หลวงของพระเจ้ามโหตรประเทศเจ้าหลวงองค์ที่ 5 (2390-2397) ถวายวัดพันเตา¹⁷ การถวายคัมภีร์สร้างวัด อาจแสดงให้เห็นถึงการมองโลกแบบเดิมของเจ้านายล้านนาได้เปลี่ยนไปแล้ว การตัดสินใจการนำไวยากรณ์ทางสถาปัตยกรรมแบบจารีตไปไว้ในวัด พร้อมกันกับสร้างคัมภีร์ขึ้นในรูปแบบอาคารตะวันตกสมัยใหม่ มันทำให้เห็นถึงอาการเสื่อมคลายความนิยมของความศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่และสถาปัตยกรรมแบบเดิม อย่างไรก็ตามเราอาจกล่าวได้ว่า เจ้านายล้านนาปฏิเสธสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยตัวของมันเอง เพียงแต่พวกเขาได้ให้ความหมายใหม่จากเดิมที่เป็นไปได้ว่า พื้นที่ส่วนตัวกับพื้นที่สาธารณะในนามของเจ้านายล้านนาและความศักดิ์สิทธิ์สนิทแนบเป็นเนื้อเดียวกัน แต่ในยุคนี้เริ่มมีการแยกขาดกันอย่างชัดเจนระหว่างพื้นที่ส่วนตัวกับพื้นที่สาธารณะ โดยทำการย้ายความศักดิ์สิทธิ์ไปสู่พื้นที่สาธารณะ ซึ่งในที่นี้ก็คือ วัด นั่นเอง อีกเหตุผลหนึ่งก็คือ วิถีชีวิตของเจ้านายล้านนาที่เปลี่ยนแปลงไป ก็ทำให้ประโยชน์ใช้สอยในอาคารแบบเดิมอาจไม่สอดคล้องกันไปกับการใช้พื้นที่แบบใหม่ได้อีก

วัดจึงกลายเป็นพื้นที่สาธารณะที่รับรองการใช้งานในฐานะพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เหลืออยู่อย่างเล็กลงไม่ได้ ในอีกด้านก็พบว่าพื้นที่สาธารณะใหม่อย่าง อาคารราชการสยาม ก็เป็นการแสดงอำนาจผ่านพื้นที่แบบหนึ่ง การเลือกประดับอาคารด้วยครุฑพ่าห์ อันเป็นตราสัญลักษณ์แทนกษัตริย์ ซึ่งก็คือองค์เดียวกับรัฐบาลสยามไปในตัว พื้นที่ดังกล่าวจึงเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะของรัฐบาลสยามอย่างชัดเจน ในยามที่เจ้านายล้านนาไร้อำนาจทั้งทางการเมืองและการเงิน

อย่างไรก็ตามเราพบว่า ในพื้นที่ของวัดในล้านนาได้มีบทบาทในการปะทะ ต่อสู้ และต่อรองทางความหมายทางการเมืองอย่างสมศักดิ์ศรีระหว่าง สถาปัตยกรรมสยาม¹⁸ กับ สถาปัตยกรรมแบบจารีตล้านนา ซึ่งในเวลาต่อมาจากความสัมพันธ์นี้ ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบสถาปัตยกรรมจารีตล้านนา ไปสู่สิ่งที่ผู้เขียนขอเรียกว่า “ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนาสมัยใหม่”

สยามยึดครองอำนาจฝ่ายพุทธจักร พื้นที่วัดล้านนาในพื้นที่รัฐสมัยใหม่

รัฐบาลสยามเล็งเห็นความสำคัญของนโยบายการจัดการศึกษาเพื่อหล่อหลอมคนในราชอาณาจักรผนวกเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ รัชกาลที่ 5 ทรงเล็งเห็นว่าพื้นที่วัดสามารถใช้ประโยชน์ เพราะว่าวัดเป็นสถาบันที่เข้าถึงราษฎรได้มากที่สุด¹⁹ ถึงขนาดมีการอาราธนากรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเป็นผู้อำนวยการแผนการจัดการศึกษาตามหัวเมือง และโปรดให้

กรมหลวงดำรงราชานุภาพเป็นผู้คอยช่วยเหลือกิจการฝ่ายมรณวาส โดยอาราธนาพระภิกษุสงฆ์ให้ช่วยเหลือจัดการศึกษาแก่ประชาชน²⁰ การริเริ่มดังกล่าวมิได้เป็นไปอย่างราบรื่นเนื่องจากพบว่ามียารายงานว่าพระผู้ใหญ่ส่วนหนึ่งไม่ให้ความร่วมมือในการตั้งโรงเรียนสอนภาษาไทยในวัด²¹

ดังนั้น รัฐบาลสยามจึงได้ออกกฎหมายเพื่อใช้ควบคุมสงฆ์ ผ่านพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองสงฆ์ ร.ศ.121 (พ.ศ. 2445) ในลักษณะเดียวกับ พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ.116 (พ.ศ. 2440) เรายังพบกฎหมายอีกฉบับที่เน้นพยายามเปลี่ยนอำนาจการสถาปนาความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่วัดโดยแทนที่ด้วยกษัตริย์สยาม นั่นคือ การประกาศกระทรวงธรรมการ เรื่องแก้ไขชื่อพระราชทานเขตพัทธสีมา ปี 2458²² ที่ระบุว่า การประกาศเขตพัทธสีมานั้นให้ กษัตริย์เป็นผู้ประกาศแต่เพียงผู้เดียว นั่นคือการโอนอำนาจการประกาศความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ทางพุทธให้มาอยู่ในมือกษัตริย์นั่นเอง เข้าใจว่าการประกาศใช้กฎหมายได้ทยอยประกาศไปตามความเหมาะสมของพื้นที่ บริเวณมณฑลพายัพและมณฑลมหาสารคาม กว่าจะได้ถูกประกาศบังคับใช้ พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองสงฆ์ ร.ศ.121 ก็ล่วงมาถึงปีในปี 2467 ตามประกาศให้ใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 ในมณฑลมหาสารคาม มณฑลพายัพ และมณฑลปัตตานี²³

เราอาจพิจารณาได้ว่าสำหรับวัดแล้ว ในด้านหนึ่ง มันเป็นพื้นที่แห่งการผลิตซ้ำอุดมการณ์ได้อย่างแนบเนียนที่สุด เพราะเป็นพื้นที่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์อันเนื่องมาจากการสถาปนาความเหนือกว่าทางศีลธรรม ความดีงาม ที่เป็นเกราะกำบังอันสำคัญ เนื่องจากในปริบทหนึ่งที่เชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์แล้ว ย่อมทำให้ถูกตั้งข้อสงสัยน้อยที่สุด ยกเว้นแต่การกระทำผิดที่ที่มีความเข้มข้นอย่างสูง การปะทะต่อสู้ต่อรองระหว่างรัฐบาลสยามกับคณะสงฆ์ท้องถิ่นนี้จึงเป็นความสัมพันธ์ที่น่าสนใจ เพราะวาทะในโลกยุคใหม่ที่กำลังจะเปลี่ยนแปลงนี้ในลัทธินามิทั้งคณะสงฆ์ที่เห็นคล้อย และเห็นต่างจากรัฐบาลสยาม

เจ้าคณะจังหวัด กับพระท้องถิ่นหัวเมือง ฐานที่มั่นของสยามในล้านนา

โดยหลักการแล้ว พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองสงฆ์ ร.ศ.121 เป็นกฎหมายที่ให้อำนาจรัฐเข้าแทรกแซงเพื่อการควบคุมสถาบันพุทธศาสนาในท้องถิ่น เดิมทีคณะสงฆ์ล้านนาทำการควบคุมกันเองภายในท้องถิ่นอย่างหลวมๆ ในระบบ “หมวดอุโบสถ” ที่อุปฆาตรูปหนึ่งจะมีวัดขึ้นอยู่ในการดูแลโดยถือว่าเป็น “เจ้าหมวดอุโบสถ”²⁴ กฎหมายฉบับนี้ได้เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ดังกล่าว ไปสู่โครงสร้างแนวตั้งที่เน้นการควบคุมอย่างชัดเจนผ่านโครงสร้างที่ชนชั้นที่ลดหลั่นลำดับต่ำสูงและรวมศูนย์อำนาจไปที่กรุงเทพฯ โครงสร้างนี้นอกจากจะตรงกับหลักการ “แบ่งแยกแล้วปกครอง” ของประเทศอาณานิคมทั้งหลายแล้วแล้ว ยังถือว่าเป็นการสถาปนาระบบราชการสมัยใหม่ให้กับพระสงฆ์ การตั้งเจ้าคณะจังหวัดขึ้นมา ก็เพื่อสร้างหัวหน้าปกครองสงฆ์ในหน่วยการปกครองระดับจังหวัดที่ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ หรือพูดโดยรวบรัดอาจกล่าวได้ว่า การแต่งตั้งเจ้าคณะจังหวัดนั้น ก็เปรียบเสมือนการตั้งผู้ว่าราชการจังหวัดในฝ่ายของสงฆ์นั่นเอง

ดังที่เสนอมานี้แล้วว่า กว่าที่กฎหมายนี้จะประกาศบังคับใช้ในพื้นที่มณฑลพายัพ และมหาสารคาม (ทั้งสองเคยรวมอยู่ในมณฑลพายัพด้วยกันมาก่อน ก่อนที่จะถูกแยกออกจากกันด้วยเหตุผลทางการเมืองการปกครอง) ก็ล่วงมาถึงปี 2467 อย่างไรก็ตามในบริบททางประวัติศาสตร์ เราจะพบความขัดแย้งภายในคณะสงฆ์ล้านนาก่อนหน้านั้นแล้ว ความขัดแย้งดังกล่าวอาจพิจารณาได้สองประการนั่นคือ แม้พระราชบัญญัติจะไม่ถูกประกาศบังคับใช้ แต่การเกิดขึ้นของพระราชบัญญัติดังกล่าวก็อาจจะทำให้ผู้ปกครองสงฆ์ในท้องถิ่นทราบล่วงหน้าแล้วว่าต้องปรับตัว อีกประการหนึ่งก็คือ อำนาจทางฝ่ายอาณาจักรสยามได้เข้ามามีบทบาทในการบริหารฝ่ายอาณาจักรแทนฝ่ายเจ้า ได้รับอำนาจใหม่ขึ้นมาเทียบเคียงกับบารมีของเจ้าผู้ครองนครที่นับวันจะอับแสงลง ดังนั้นหนังสือประกาศ คำสั่งจากสยาม จึงเป็นดุจอาญาสิทธิ์ที่เป็นอำนาจที่เหนือกว่าในพื้นที่ และการสั่งการดังกล่าวอาจครอบคลุมไปยังพื้นที่ของวัดและคณะสงฆ์

ความพยายามในการควบคุมคณะสงฆ์นั้น เราพบหลักฐานที่น่าสนใจ นั่นคือได้มีการส่งพระสงฆ์ท้องถิ่นไปศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ เพื่อส่งกลับมาเป็นอำนาจปกครองล้านนา ดังบันทึกว่า

“...เรื่องพระที่จะเป็นเจ้าคณะต่างๆ นั้นที่จะส่งไปจากกรุงเทพฯ เป็นการยาก ทางที่ดีที่สุดคือส่งพระในท้องถิ่นมาศึกษาที่กรุงเทพฯ แล้วกลับมาทำการตามท้องที่ ตัวอย่างเช่นพระมหาพรหมซึ่งมาอยู่วัดเชตุพน ได้ศึกษาแล้วกลับขึ้นมาเป็นพระชยานันท์นี่เจ้าคณะเมืองน่านรูปหนึ่ง แต่ข้อสำคัญก็คือ ต้องเลือกให้เหมาะ ด้วยพื้นความรู้ทั้งความฉลาด อรรถาัยดี ที่สามารถจะควบคุมคณะได้...”²⁵

แม้ตัวบทดังกล่าวจะถูกกล่าวขึ้นในปี 2470 แต่นั่นก็น่าจะทำให้เห็นถึงวิถีคิดการควบคุมพระสงฆ์ท้องถิ่นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น การปกครองสงฆ์แบบใหม่ของสยามยังได้ทำให้เกิดการจัดวางความสัมพันธ์สงฆ์ท้องถิ่นระหว่างภายในพระสงฆ์กันเองและความสัมพันธ์กับกรุงเทพฯ ที่แตกต่างกันไป โสภา ชานะมูล ได้แบ่งพระสงฆ์ล้านนาออกเป็น 3 พวก²⁶ ตามท่าทีที่มีต่ออำนาจจากกรุงเทพฯ กล่าวคือ

- 1) คณะสงฆ์ที่ยอมรับอำนาจและสนับสนุนกรุงเทพฯ อย่างเต็มรูปแบบ มักจะเป็นสงฆ์ที่ได้รับการแต่งตั้งจากกรุงเทพฯ ให้ดำรงตำแหน่งผู้ปกครองสงฆ์ท้องถิ่น ได้แก่ตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะแขวง เหล่านี้ทำหน้าที่เป็นตัวแทนคณะสงฆ์กรุงเทพฯ ที่ทำการควบคุมดูแลและสอดส่องพฤติกรรมสงฆ์ ได้แก่พระเทพพิพิธคณ (พระมหาปิ) วัดเจติยหลวง เชียงใหม่ พระครูชยานันท์²⁷ (พระมหาพรหม) เจ้าคณะเมืองน่าน พระครูจินดาวิบูลย์ เจ้าคณะจังหวัดลำปาง²⁸ พระคันธาร (โพธิ์รังสี) เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ พระครูญาณมงคล เจ้าคณะจังหวัดลำพูน พระครูมหารัตนกร เจ้าคณะแขวงลี
- 2) คณะสงฆ์ที่มีลักษณะประนีประนอมกับกรุงเทพฯ นับว่าเป็นสงฆ์ส่วนใหญ่ แม้จะไม่พอใจกับระบบการปกครองใหม่แต่ก็ไม่ถึงกับแสดงปฏิกริยาคัดค้าน พบว่าในด้านหนึ่งก็ยังยึดถือธรรมเนียมปฏิบัติท้องถิ่น แต่ไม่ขัดแย้งกับการปกครองคณะสงฆ์ของกรุงเทพฯ ที่เห็นได้ชัดก็คือ ครูบาวัดฝายหิน เชียงใหม่ที่ยอมรับตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่เพื่อยุติกรณีขัดแย้งของสงฆ์ในช่วงนั้น นำสังเกตก็คือสงฆ์กลุ่มนี้ได้ร่วมขบวนบูรณะปฏิสังขรณ์กับครูบาศรีวิชัยด้วย
- 3) คณะสงฆ์ที่มีลักษณะต่อต้านกรุงเทพฯ มีไม่มากนัก กรณีอื่นนอกจากครูบาศรีวิชัย นั่นก็คือกรณี ครูบาตา (พระธัญชัย) พระในท้องที่อำเภอเถิน ลำปาง ในเขตติดต่อกับอำเภอลี ลำพูน ถูกตั้งอธิกรณ์จากเจ้าคณะจังหวัด พระครูจินดา วิบูลย์ในข้อหาว่ากระด้างกระเดื่องไม่ยอมขึ้นอยู่กักระเบียบปกครองสงฆ์อันมีเหตุให้วัดต่างๆ เอาอย่าง ซึ่งนำมาสู่การแตกความสามัคคี เกิดการแยกสังฆกรรมกัน นอกจากนั้นครูบาตาก็ยังถูกอำนาจรัฐในฝ่ายโลกอย่าง พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์สมุหเทศาภิบาลมณฑล นำมาสอบสวนที่ว่ากล่าวจรรยา จรรยาไปสู่การรายงานถึงกรมหลวงชินวราดิวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าในขณะนั้น อย่างไรก็ตามการตัดสินครูบาตาพ้นจากอธิกรณ์ในที่สุด กรณีคล้ายกันนี้เกิดกับครูบาศรีวิชัยด้วยเช่นกัน

ครูบาศรีวิชัย เครือข่ายพลังท้องถิ่นแนวรบสุดท้าย ผู้ต่อสู้กับอำนาจคุกคามของรัฐสยาม

หลังจากการปราบ “กบฏเงี้ยวปี 2445” อาจนับได้ว่า ราชสำนักสยามได้ใช้กำลังสำแดงแสนยานุภาพปราบกบฏเงี้ยวและในทางอ้อมก็ถือว่าได้ทำการข่มขวัญเจ้านายล้านนา ซึ่งในที่สุดพวกเขาจำต้องยอมรับอำนาจสยามโดยดัชนีภาพการไม่กล้าล้ำเส้นของเจ้านาย ทำให้แนวรบทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่เหลืออยู่จึงเหลือเพียงแค่การสงฆ์และในเวลานั้นผู้ที่อาจนับได้ว่ามีความโดดเด่นที่สุดก็คือ พระศรีวิชัย หรือที่เรารู้จักกันว่า ครูบาศรีวิชัย

ชื่อเสียงของครูบาศรีวิชัยนั้น เชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่อง “ตนบุญ” หรือผู้มีบุญที่สั่งสมบุญไว้มากมายในชาติก่อน และมีความเชื่อว่าเขาจะช่วยคนทั้งหลายที่เกี่ยวข้องให้มีชีวิตดีขึ้นได้ ซึ่งใกล้เคียงกับแนวคิดโพธิสัตว์ที่ตรัสรู้แล้วไม่ยอมเข้าถึงนิพพานเพราะต้องการช่วยผู้ตกทุกข์ได้ยากอันเนื่องมาจากเปี่ยมด้วยเมตตา²⁹ ครูบาศรีวิชัยได้แสดงออกมาในความเคลื่อนไหวการบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน และการขยายเครือข่ายจากระดับชายขอบไปสู่ระดับเมือง ซึ่งได้ปะทะกับคณะสงฆ์ผู้ปกครองที่ถือข้างสยามมาโดยตลอดตั้งแต่ปี 2447-2478³⁰

มโนทัศน์พุทธจักรลัทธิของครูบาศรีวิชัยที่มีความสัมพันธ์กับภูมิศาสตร์ศักดิ์สิทธิ์ของล้านนา ได้ผลักดันให้เกิดรอยจารึกบูรณะวัดหัวล้านนาที่ทำให้ศูนย์กลางศรัทธาอยู่ตัวครูบาศรีวิชัยเอง โดยหลักแล้วถือได้ว่า การกระทำดังกล่าวขัดกับความพยายามรวมศูนย์อำนาจไปสู่กรุงเทพฯ ทั้งในด้านการปกครองและจิตวิญญาณ และยังขัดกับหลักภูมิศาสตร์สมัยใหม่ของสยามที่ใช้ในการจัดการกับพื้นที่เมืองขึ้นและประเทศราชทั้งหลายให้รวมเป็นเอกภาพด้วยพลังทางการเมืองของครูบาศรีวิชัยที่ใหญ่โตมากขึ้นเรื่อยๆ น่าจะเป็นสิ่งที่วิตกของรัฐบาลสยามมากกว่าสิ่งใด

ครูบาศรีวิชัยเริ่มสร้างงานตั้งแต่ปี 2447 เมื่ออายุได้ 26 ปี หลังจากนั้นตลอดชีวิตของครูบาศรีวิชัยต้องพบกับอุปสรรคจากการถูกเพ่งเล็งและสอบสวนจากอำนาจรัฐสยามไปจนตลอดชีวิต เพื่อความรวบรัดอาจสรุปเป็น 3 ช่วงได้ดังนี้³¹

ต้องอธิกรณ์ในช่วงแรกปี 2451-2453

คำว่า “อธิกรณ์” ก็คือ การกล่าวโทษต่อพระสงฆ์ที่มีพฤติกรรมต้องสงสัยเพื่อที่จะเข้าสู่กระบวนการพิจารณาโดยคณะสงฆ์ที่มีอำนาจ การต้องอธิกรณ์ครั้งแรกเป็นช่วงที่ครูบาศรีวิชัยยังเป็นที่เคารพศรัทธาของชาวบ้านและคนบนที่สูงจำนวนไม่มากนัก สาเหตุที่ต้องอธิกรณ์ก็คือ ครูบาศรีวิชัยมีความโดดเด่นเกินกว่าตำแหน่งสงฆ์ผู้ปกครอง เนื่องจากพบว่าชาวบ้านมักนำเอาบุตรหลานมาฝากฝังให้บวชเณร และอุปสมบท ความทราบถึงเจ้าคณะแขวงและนายอำเภอจึงเห็นว่าเป็นการ “ล่วงเกินอำนาจ” เจ้าคณะแขวงและนายอำเภอ ในด้านหนึ่งมีการชี้แจงว่า ครูบาศรีวิชัยได้ขออนุญาตไปทางนายอำเภอและเจ้าคณะแขวงแล้วเพื่อขออนุญาตที่จะบวช แต่ไม่ได้รับคำตอบ ประกอบกับความเชื่อตามจารีตเดิมการบวชพระในหมวดอุโบสถนั้น ไม่ได้เกี่ยวกับอุปชฌาย์นอกหมวด และนายอำเภอแต่อย่างใด การได้สวนดังกล่าวทำให้ครูบาถูกเรียกตัวไปที่วัดเจ้าคณะแขวงลี และวัดของพระครูบ้านย้อย เจ้าคณะจังหวัดลำพูน การสอบสวนไม่ปรากฏความผิด แต่หลังจากนั้นไม่นาน ก็พบความขัดแย้งเกิดขึ้นอีก เมื่อนายอำเภอและเจ้าคณะแขวงลี้มีหมายเรียกครูบาศรีวิชัยพร้อมลูกวัดไปประชุมเพื่อรับทราบระเบียบกฎหมายใหม่ของทางฝ่ายอาณาจักร แต่ครูบาฯ ก็ไม่ได้ไป ส่งผลให้เจ้าอธิการวัดในหมวดอุโบสถไม่ได้เข้าร่วมด้วย ด้วยเหตุดังกล่าว พระครูเจ้าคณะแขวงจึงได้ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ทางโลกสั่งให้นายสิบตำรวจเมืองลำพูน จับกุมครูบาศรีวิชัยส่งให้พระครูญาณมงคล เจ้าคณะจังหวัดลำพูนเพื่อจัดการไต่สวน ผลก็คือ ครูบาศรีวิชัยถูกกักขังอยู่วัดชัย ลำพูนได้ 23 วันจึงได้รับการปล่อยตัว ความขัดแย้งดังกล่าวยังไม่สิ้นสุดพบว่ามีกรณีประชุมโดยเจ้าคณะแขวง และแล้วครูบาศรีวิชัยก็ไม่ได้ร่วมอีกครั้ง บรรดาหัววัดก็ไม่ได้เข้าร่วมเช่นกัน การปฏิบัติเช่นนี้ถือได้ว่าเป็นการทำหายอำนาจเป็นอย่างยิ่ง ในคราวนี้ก็อีกเช่นกันที่ครูบาศรีวิชัยถูกจับขัง แต่ได้เปลี่ยนสถานที่เป็นพระธาตุเมืองลำพูนเป็นเวลา 1 ปี ในที่สุดก็ได้ตัดสินใจให้ครูบาศรีวิชัยพ้นจากตำแหน่งหัวหมวดวัด และมีให้เป็นอุปชฌาย์ และต้องโทษซ้ำอีก 1 ปี³²

นอกจากภาพที่เกิดขึ้นจะสะท้อนให้เห็นถึงความเป็น “เหยื่อ” ที่ถูกกระทำโดยอำนาจรัฐแล้ว มันยังสะท้อนให้เราเห็นอย่างชัดเจนถึงการขัดกันของอำนาจเก่าของสงฆ์ที่กระจายอยู่ในท้องถิ่นในรูปแบบหมวดอุโบสถ และการปกครองแบบสยามที่แม้จะเป็นการปกครองสงฆ์ก็ยังคงแอบกับอำนาจรัฐฝ่ายอาณาจักร อย่างนายอำเภอเข้าไปด้วย ฟังสังเกตรว่า ในช่วงนี้พระสงฆ์ยังต้องใช้เครื่องมือที่ถูกรับรองโดยอำนาจรัฐอย่าง นายอำเภอ ตำรวจ

ต้องอธิกรณ์ในช่วงที่สอง ปี 2463-2464³³

อาจกล่าวได้ว่าทั้งสามครั้ง ความร้ายแรงที่สุดจะอยู่ที่การต้องอธิกรณ์ในครั้งที่ 2 นี้เอง พบว่า การถูกจับสามครั้ง สามคราในระลอกแรกในนามของอำนาจใหม่ที่เข้ามา กลับสร้างแนวร่วมให้กับครูบาศรีวิชัยมีคนเลื่อมใสศรัทธามากขึ้น คำเล่าลือเกี่ยวกับครูบาศรีวิชัยขยายวงออกไป ไม่ว่าจะเป็นคุณวิเศษ ไม่ว่าจะเป็นคำเล่าลือว่าเป็นผู้วิเศษเดินตากฝนไม่เปียก เป็นผู้ได้รับดาบสรีกัญไชยจากพระอินทร์ ความนิยมที่ลามทุ่งออกไปนั้น ได้ลั่นคลอนอำนาจและความมั่นคงของคณะสงฆ์ ลำพูนอีกครั้ง เมื่อความทราบถึงเจ้าคณะแขวงลี้และนายอำเภอแขวงลี้ จึงแจ้งต่อพระครูญาณมณคล เจ้าคณะจังหวัดลำพูน ผู้ปกครองสงฆ์ลำดับสูงสุดในจังหวัด³⁴

การกล่าวหาครั้งนี้ฐานความผิดอยู่ที่ การช่อกสมผู้คนที่ทุกหวั่นกบฏ และใช้เวทย์มนต์ แต่ครูบาศรีวิชัย ก็พยายามต่อสู้ด้วยการถกเถียงเพื่อหาเหตุผลว่า ตนได้ทำผิดพุทธบัญญัติข้อใดบ้าง คณะสงฆ์ฝ่ายปกครองเองก็ไม่สามารถจะตอบได้ในครั้งนั้น จึงถือว่าเลิกราไป อย่างไรก็ตามเจ้าคณะจังหวัดลำพูนก็ยังไม่ลดละ ในเวลาต่อมาได้มีการนำหนังสือจากเจ้าจักรคำขจรศักดิ์ เจ้าผู้ครองนครลำพูนเรียกให้ครูบาศรีวิชัยเข้ามาชี้แจงอีกครั้งหนึ่ง แต่ปรากฏว่าการเดินทางกลับมานี้ ครูบาศรีวิชัยได้รับการแห่แหนเข้าเมืองมาพร้อมด้วยภิกษุ สามเณรและคฤหัสถ์ เป็นขบวนแห่ที่ใหญ่โตจนน่าตกใจ อุปราชมณฑลพายัพได้สั่งให้ทำการย้ายครูบาศรีวิชัยจากวัดมहांวัน ลำพูนไปสู่ วัดเซตวันและวัดปากกล้วย (ศรีดอนไชย) เชียงใหม่ เข้าใจว่าเพื่อเป็นการลดแรงกดดันจากคณะศรัทธา และให้ครูบาศรีวิชัยไปอยู่ในปริมณฑลอำนาจและสายตาของข้าราชการสยามอย่างใกล้ชิด

แม้การย้ายไปอยู่เชียงใหม่แล้ว ก็ยังพบว่ามีเหล่าศรัทธาคนเชียงใหม่ตามมาแห่แหนอุปฐาก โดยเฉพาะพ่อค้าใหญ่อย่างหลวงอนุสารสุนทร (ขุนอี้ ฮ้วยงเล็ง) และพญาคำแห่งบ้านประตูท่าแพ จนในที่สุดเจ้าคณะเมืองเชียงใหม่และเจ้าคณะมณฑลพายัพจำต้องส่งตัวไปยังกรุงเทพฯ อ้างว่าเพื่อพิจารณาคดีใน 8 ข้อกล่าวหา โดยสรุปได้แก่ ทำการตั้งตัวเป็นอุปฮาดโดยไม่มีใบอนุญาตจากคณะปกครองสงฆ์, ไม่อยู่ใต้บังคับบัญชาของเจ้าคณะแขวงลี้, ไม่เข้าร่วมประชุมสงฆ์ท้องที่ อ. ลี้ เพื่อแจ้งระเบียบคณะสงฆ์และทางราชการ, ไม่ตีฆ้องกลองในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก, พระสงฆ์อื่นๆ ขัดขืนต่อการปกครองสงฆ์โดยเอาพระศรีวิชัยเป็นเยี่ยงอย่าง, ไม่ให้ความร่วมมือในการสำรวจสำมะโนครัว, เจ้าคณะแขวงนัดประชุม แต่วัดหลายวัดไม่มาประชุมเพราะพระศรีวิชัยทำเป็นแบบอย่าง, ชาวลือว่าพระศรีวิชัยเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์และทำให้มหาชนนิยม โดยสรุปก็คือ เป็นข้อกล่าวหาที่เห็นว่าครูบาศรีวิชัยละเมิดอำนาจการปกครองของสยามทั้งในฝ่ายราชอาณาจักรและพุทธจักร โดยเฉพาะความเกรงกลัวว่าครูบาศรีวิชัยถูกเข้าใจว่าเป็นผู้มีบุญซึ่งในเชิงอุดมการณ์แล้วถือว่าเป็นการแย่งชิงมวลชนที่จะเคารพเชื่อฟังต่อผู้ปกครองอย่างรัฐบาลสยามเป็นหลัก โดยเฉพาะการกล่าวหาครูบาฯ ว่าเป็น “ผีบุญ”³⁵

คำตัดสินจากกรุงเทพฯ ได้พิสูจน์และรับรองความบริสุทธิ์ของ ครูบาศรีวิชัย และยังได้รับอนุญาตจากสมเด็จพระวชิรญาณวโรรสว่า สามารถจะพักอาศัยหรือบวชเณรวัดใดก็ได้สิ่งนี้แสดงให้เห็นถึงการประนีประนอมระหว่างกัน และกัน หลังจากที่ถูกอำนาจของเจ้าคณะลำพูนบีบบังคับพาขหนีกรรมออกไปจากลำพูน³⁶ การคลายปมที่ผูกอยู่ดังกล่าวจึงทำให้ทศวรรษ 2460 เป็นต้นมาครูบาศรีวิชัย สามารถเริ่มต้นสร้างและบวชเณรวัดได้จำนวนมหาศาล³⁷ สาเหตุของการยุติอธิกรณ์นั้นอาจเป็นเพราะว่าทางสยามคงไม่อยากจะสูญเสียความชอบธรรมในการปกครอง เนื่องจากกระแสนั้นครูบาศรีวิชัยถือว่าเป็นผู้สนับสนุนศรัทธามากมาย การหักห้ามปรามด้วยเขากฎนี้ครูบาศรีวิชัยนี้จึงถือว่าไม่คุ้มค่าทางการเมือง เนื่องจากพลังการเมืองตรงนี้แรงกล้าเกินกว่าที่รัฐบาลสยามจะเสี่ยงทำอันตรายใดๆ ไม่เพียงเท่านั้น เหตุการณ์นี้ยังถูกจับตาโดยสื่อมวลชนในยุคนั้นคือ หนังสือพิมพ์บางกอกไทม์ และหนังสือพิมพ์สยามราษฎร์³⁸ การประนีประนอมนี้น่าจะมีส่วนสำคัญ

ให้ผลงานบูรณะของครุบาศรีวิชัยในทศวรรษ 2460 ได้รับอิทธิพลศิลปะสยามและผสมผสานสัญลักษณ์ของอำนาจของรัฐบาลสยามเข้าอย่างเข้มข้น อย่างไรก็ตามความขัดแย้งที่เด่นชัดกรณีนี้ อาจนำไปสู่การประกาศใช้ พระราชบัญญัติปกครองสงฆ์ เหนือดินแดนมณฑลพายัพ และมณฑลราชบุรีในปี 2467 ก็เป็นไปได้

ต้องอธิกรณ์ในช่วงที่สาม ปี 2478-2479

คดีนี้เกิดขึ้นในช่วงปลายชีวิตของครุบาศรีวิชัย น่าสังเกตว่าเป็นช่วงที่ผ่านการปฏิวัติสยาม 2475 ไปแล้ว แต่พระราชบัญญัติปกครองสงฆ์ ร.ศ.121 ก็ยังทำงานอยู่ (ก่อนที่จะถูกแทนที่ด้วยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484) เรื่องเกิดขึ้นจากการที่ครุบาศรีวิชัยได้รับนิมนต์ให้เป็นเจ้าภาพในการสร้างถนนขึ้นวัดพระธาตุดอยสุเทพ โดยไม่ได้เชื้อเชิญให้พระสงฆ์ระดับปกครองมาร่วมเป็นเจ้าภาพในงานบุญใหญ่นี้ มีหน้าซ้ายยังปรากฏว่าพระสงฆ์ในจังหวัดเชียงใหม่กว่า 10 แขวงรวม 50 วัดได้ขอลาออกจากการอยู่ใต้การปกครองสงฆ์ของบ้านเมืองไปขึ้นอยู่กับครุบาศรีวิชัยเสียอีก ไม่เพียงเท่านั้นชนวนนี้ยังนำไปสู่การแยกตัวการปกครองของพระสงฆ์วัดอื่นๆ อีกจำนวนมาก ความรุนแรงของความขัดแย้งนี้ ยังนำไปสู่การตั้งข้อกล่าวหาครุบาศรีวิชัยที่ประหลาดมากก็คือ ตัดไม้ทำลายป่าตอนสร้างถนนขึ้นพระธาตุดอยสุเทพเพื่อบูรณปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุโดยไม่ได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ³⁹

เรื่องดังกล่าวจึงมิได้เป็นเพียงความขัดแย้งระหว่างครุบาศรีวิชัยกับผู้ปกครองสงฆ์แล้ว กลายเป็นวามันเกี่ยวข้อกับความมั่นคงและเอกภาพในการปกครองทีเดียว และเป็นอีกครั้งที่ครุบาศรีวิชัยได้เดินทางไปกรุงเทพฯ เพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์ การเดินทางไกลครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้ายที่ครุบาศรีวิชัยได้เหยียบแผ่นดินกรุงเทพฯ ในอีกด้านพระสงฆ์ที่เข้ากับครุบาศรีวิชัยกลับถูกกระทำ โดยเฉพาะลูกศิษย์ที่ครุบาศรีวิชัยบวชให้ต้องถูกสึก เช่น ครุบาอภิชัย (ขาวปี) แห่งลำพูน เป็นต้น

ความคุกรุ่นระลอกสุดท้ายนี้ เชื่อมโยงกับสังคมสยามในยุคหนึ่งที่กำลังอยู่ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ หลังจากที่ได้มีการปฏิวัติสยาม 2475 เกิดกบฏบวรเดช 2476 คณะราษฎรกำลังกระชับอำนาจเพื่อการบริหารบ้านเมือง ดังนั้นความวุ่นวายในหัวเมืองจึงเป็นเรื่องที่คณะราษฎรใส่ใจ โดยเฉพาะในคราวกบฏบวรเดชพบว่าอาจมีความเกี่ยวข้องกับการร่วมมือระหว่างกลุ่มนิยมเจ้า ทหารและพระสงฆ์ด้วย ความสั่นคลอนในวงการสงฆ์จึงเป็นภัยคุกคามต่อรัฐบาลใหม่และระบอบประชาธิปไตยที่เพิ่งฝังรากด้วย

ไวยากรณ์ศิลปสถาปัตยกรรมล้านนาปะทะกับศิลปสถาปัตยกรรมสยาม

รสนิยมทางศิลปะของชนชั้นนำล้านนาที่มีส่วนในการอุปถัมภ์ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างหรือซ่อมวัดนับได้ว่ามีผลต่อรูปแบบของศาสนสถานด้วย อาจกล่าวว่า คติการบูรณะปฏิสังขรณ์ของล้านนานั้นไม่อาจนับได้ว่ามีความเคร่งครัดหรือมีจารีตในการอนุรักษ์รูปแบบเดิมอย่างเป็นวิชาการ นั่นคือ การอนุรักษ์บนฐานคิดและกระบวนการของการอนุรักษ์สมัยใหม่ ที่จำเป็นต้องมีการสำรวจ ระวังวัด และเสนอรูปแบบอนุรักษ์ ฯลฯ การบูรณปฏิสังขรณ์แบบเดิมจึงมีความหมายที่กว้างขวาง และพลิกแพลงได้หลายลักษณะ ตั้งแต่งานซ่อมแซมเล็กๆ น้อยๆ เรื่อยไปจนถึงการรื้ออาคารและสร้างใหม่ การบูรณะในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์นับได้ว่าหลักการบูรณะยังแทบเป็นศูนย์ ฐานการอนุรักษ์จึงเดินไปตามจารีตเดิมที่มีจุดหมายอยู่ที่การต่ออายุพุทธศาสนา เนื่องจากอานิสงส์การปฏิสังขรณ์ศาสนสถานนั้นเป็นแรงหนุนหนึ่งอันเป็นปัจจัยไปสู่พระนิพพานอันเป็นโลกในอุดมคติของพุทธศาสนาและชาวพุทธทั้งหลาย

ที่กล่าวถึงครุบาศรีวิชัยขึ้นมาแต่แรกก็เนื่องจากว่า ครุบาศรีวิชัยมีผลงานอันโดดเด่นอย่างยิ่งในการเป็นผู้นำในการบูรณปฏิสังขรณ์อาคารต่างๆ ในล้านนา ท่ามกลางบรรยากาศการปะทะต่อสู้กับอำนาจคณะสงฆ์และสยาม ในเวลา

เจ้านายท้องถิ่นไม่ยอมเปลืองตัวแสดงอาการต่อต้านหรือความขัดแย้งที่ชัดเจนกับสยาม ศาสนสถานเป็นพื้นที่สำคัญในการต่อสู้ช่วงชิงความหมายทางการเมืองอย่างน่าสนใจ ในที่นี้จึงทำการเปรียบเทียบให้เห็น 2 กระแส โดยมีเกณฑ์จากแนวคิดที่ประธานการปฏิสังขรณ์นั้นยึดถือ นั่นคือ ระดับความเข้มข้นของการเลือกรับอิทธิพลจากสยาม มีรายละเอียดดังนี้

1) ศิลปะสถาปัตยกรรมอิทธิพลสยาม การปฏิสังขรณ์ที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลสยาม

การปฏิสังขรณ์แนวนี้ เป็นผลมาจากการยอมรับอำนาจการปกครองสยามอย่างชัดเจน และพบว่าเกิดขึ้นในพื้นที่ที่มีอำนาจของสยามทำงานอยู่อย่างเข้มข้น และในพื้นที่ไม่มีผู้นำทางจิตวิญญาณที่กล้าแข็งมากพอที่จะสร้างอำนาจต่อรองเพื่อปรับเปลี่ยนประยุกต์ศิลปะให้ผสมผสานกันระหว่างสยามกับล้านนา ที่เห็นได้ชัดเจนนก็คือ เมืองลำปางที่เป็นเมืองที่เจ้าผู้ครองนครยอมรับอำนาจจากสยามอย่างเต็มที่⁴⁰ ตัวอย่างสำคัญก็คือ วัดบุญวาทย์วิหาร ลำปาง ความสำคัญของวัดนี้ก็คือ แต่เดิมชื่อว่าวัดหลวงไชยสัณฐาน หรือที่รู้จักกันว่า “วัดหลวงกลางเวียง” เป็นวัดที่มีความสัมพันธ์กับเจ้านายชั้นสูงของลำปาง ชื่อปัจจุบันที่ได้รับการเปลี่ยนมาเป็น วัดบุญวาทย์วิหาร ก็ได้มาจากนามของผู้ครองนครลำปาง เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตย่นั่นเอง พื้นที่ของวัดบุญวาทย์วิหารส่วนหนึ่งได้ถูกตัดแบ่งไปใช้เป็นพื้นที่ก่อสร้างที่ทำการไปรษณีย์นครลำปางด้วย พื้นที่ของวัดบุญวาทย์จึงไม่สู้ใหญ่โตนัก นอกจากนั้นพื้นที่ของสถานนี้ตำรวจภูธรในปัจจุบันที่อยู่ติดกับวัดบุญวาทย์ก็ยังไม่แน่ว่าอาจจะเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของวัดบุญวาทย์มาก่อนหรือไม่

การสร้างอาคารใหม่นี้ได้ว่าเป็นการสร้างศาสนสถานภายใต้อิทธิพลสยามอย่างแท้จริง วิหารใหม่นี้เริ่มสร้างในปี 2458 ก่อนรื้อไฟจะมาถึงนครลำปาง 1 ปี มีข้อมูลว่า รูปแบบวิหารนี้ได้มาจากการที่เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตย่นมีคำสั่งให้นายช่างนามว่า หลวงประสานไมตรีราษฎร์ ไปลอกแบบพระอารามหลวงที่กรุงเทพฯ มาสร้าง แม้เราอาจทราบได้ว่าใช้แบบจากวัดใด แต่สิ่งเหล่านี้ยังสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่า วิถีคิดเกี่ยวกับการลอกแบบมานี้ เป็นการยอมรับอำนาจสยามอย่างเต็มที่ ศูนย์กลางของมาตรฐานความงามและความถูกต้องขึ้นอยู่กับกรุงเทพฯ เป็นหลัก

สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ ได้ปรับเปลี่ยนการใช้สอยจาก “วิหารหลวง” ให้เป็นอุโบสถ ยิ่งแสดงให้เห็นความสำคัญของอุโบสถในดินแดนล้านนามากขึ้น จากเดิมที่วัดต่างๆ จะขึ้นอยู่กับหมวดอุโบสถเป็นหลัก ดังนั้นแต่ละวัดไม่จำเป็นต้องสร้างอุโบสถเป็นของตนเอง การทำสังฆกรรมก็จะไปรวมตัวกันในวัดหัวหมวดนั้น ดังนั้นการสร้างอุโบสถขึ้นแทนวิหารก็แสดงให้เห็นได้ชัดว่าเป็นการก่อสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่มีมิติของการซ้อนทับด้วยพระราชอำนาจของกษัตริย์กรุงเทพฯ สอดคล้องกับการประกาศกระทรวงธรรมการ เรื่องแก้ไขชื่อพระราชทานเขตพัทธสีมา ปี 2458

บริเวณภายนอกเรายังสังเกตเห็นได้ว่า หน้าบันที่ใช้สัญลักษณ์นารายณ์ทรงสุบรรณเป็นสัญลักษณ์หมายถึงกษัตริย์สยาม นอกจากนั้น บนหน้าบัน ก็ยังพบสัญลักษณ์รูปไก่ อันเป็นตราสัญลักษณ์ประจำตัวของเจ้านายลำปาง ขณะที่องค์ประกอบอื่นก็เรียกได้ว่าถอดแบบอุโบสถศิลปะสถาปัตยกรรมสยามมาจริงๆ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องหลังคา การตีฝ้าเพดาน โครงสร้างหลังคา ฯลฯ

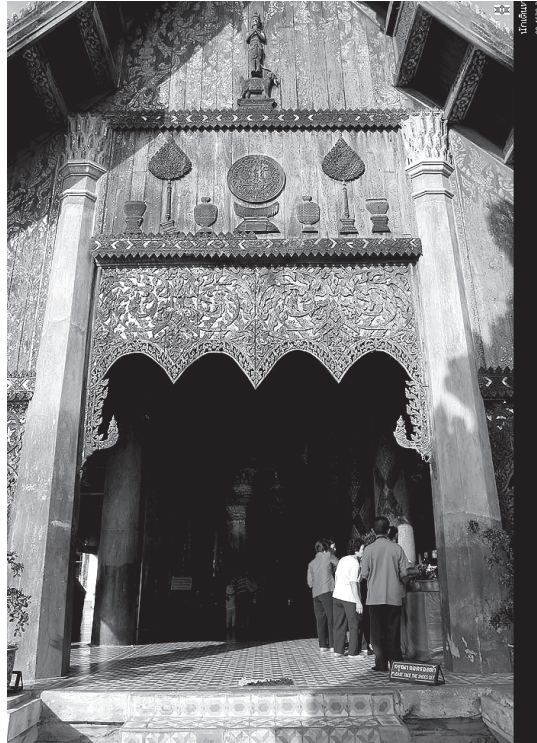
นอกจากนั้นที่พิเศษก็คือ ได้มีการเชิญช่างเขียนชื่อ จันท์ จิตรกรขึ้นมาจากภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถด้วย⁴¹ แน่นนอนว่าภายในเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังตามจารีตของสยามแทบทั้งหมด เขียนด้วยเรื่องพุทธประวัติ ลักษณะเด่นในเชิงพุทธศิลป์ก็คือ การวาดต้นไม้และอาคารสถานที่ในลักษณะที่สมจริง⁴² สิ่งที่น่าสังเกตอีกประการก็คือ การสลับตำแหน่งภาพสำคัญด้านหลังพระประธาน และฝั่งตรงกันข้าม โดยให้ฉากเสด็จลงจากสวรรค์หลังจากเทศน์โปรดพุทธมารดา อยู่ด้านตรงข้ามกับพระประธาน และเขียนฉากมารผจญไว้ด้านหลังพระประธานแทน ช่างเขียนคนนี้ยังได้สืบทอดวิชาไปสู่ช่างท้องถิ่นที่ชื่อ ปวน สุวรรณสิงห์ (รู้จักกันในนาม ป.สุวรรณสิงห์) เขาเป็นผู้เขียนจิตรกรรมฝาผนังวัดบุญวาทย์วิหารเพิ่มเติมในบริเวณด้านล่างจิตรกรรมพุทธประวัติ ซึ่งเป็นภาพเขียนระหว่างช่องหน้าต่าง เขียนว่าด้วย

เรื่อง พระเวชสันดรชาดก 13 กัณฑ์ ต่อมา ปวนได้กลายเป็นช่างเขียนคนสำคัญที่มีผลงานจิตรกรรมฝาผนังในรูปแบบสยามไปยังวัดสำคัญต่างๆ ในลำปางได้แก่ วัดเกาะวาลุการาม, วัดสุชาดาราม เป็นต้น⁴³

ภาพที่ 4 อุโบสถ วัดบุญวาทย์วิหาร ลำปาง
(ที่มา : แผนที่มรดกทางวัฒนธรรมนครลำปาง)

อีก 8 ปีต่อมา วิหารหลวง วัดพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งเป็นวัดสำคัญของนครลำปาง และมีความสัมพันธ์อย่างมากกับตระกูลเจ้าเจ็ดตนอันเป็นเครือข่ายเจ้านายล้านนาในยุคนั้น แม้จะอยู่ไกลออกไปจากตัวเมืองถึง อ. สบยาว (ปัจจุบันคือ อ. เกาะคา) ได้มีการบูรณะวิหารครั้งใหญ่ขึ้นในปี 2466 โดยพระธรรมจินดานายก เจ้าคณะจังหวัดลำปาง สมัยนั้น⁴⁴ การเปลี่ยนแปลงสำคัญของวิหารนี้ได้คงโครงสร้างหลังคาแบบเดิมคือ โครงสร้างไม้ต่างใหม่ไว้ การคงลักษณะของวิหารโถงที่เปิดโล่งไว้ แต่โดยเปลือกของอาคารแล้วก็ได้มีการปรับใช้อาคารให้มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบสยาม นั่นคือ การเปลี่ยนเครื่องหลังคาทั้งหมด บริเวณยอดหลังคาเดิมเป็นรูปแบบที่เรียกว่า “ปราสาทเพ็ญ” ถูกย้ายออกไป กลายเป็นกรอบหลังคาปูนปั้นอย่างเรียบๆ ขณะที่บริเวณบันลุ่มก็เปลี่ยนจากแบบ “หางวัน” กลายเป็นช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ ภายในวิหารหลวง ยังได้เสริมผ้าเพดานประดับดาวเพดาน ปิดโครงสร้างไม้ต่างใหม่ไปเสีย ขณะที่บริเวณหน้าบันก็เปลี่ยนจากการตกแต่งลวดลายให้สอดคล้องกับ “หน้าแทนบ” ที่เกิดจากโครงสร้างไม้ต่างใหม่ กลายเป็นการตีโครงคร่าวเพื่อสร้างเป็นผนังไม้เรียบๆ และตกแต่งลวดลาย แต่ที่น่าสนใจของวิหารหลวงก็คือ การที่เจ้าคณะจังหวัดเลือกลวดลายที่แสดงให้เห็นถึง เครื่องสูงที่ได้รับพระราชทานจากสยาม เช่น พัดยศ ฯลฯ และยังมีมีการระบุชื่อ “พระธรรมจินดานายก” เจ้าคณะจังหวัดซึ่งน่าจะเป็นประธานในการบูรณะปรากฏอย่างชัดเจนบนตราวงกลมที่มีลักษณะคล้ายกับตราประทับของราชการ

ภาพที่ 5 หน้าบัน วิหารหลวง วัดพระธาตุลำปางหลวง
(ที่มา : <http://www.hamanan.com/tour/lampang/pratatlampangluangtemple.html>)

จะเห็นได้ว่า 2 ตัวอย่างนี้เป็นศาสนสถานสำคัญของนครลำปางที่ถูกสร้างขึ้นมากในบริบทที่คนในท้องถิ่นยอมรับอำนาจสยามอย่างเต็มที่แล้ว อุโบสถวัดบุญญาวาสอยู่ในการอุปถัมภ์ของเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตย์ ขณะที่วิหารหลวงได้รับการบูรณะโดยเจ้าคณะจังหวัด สิ่งเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงการสถาปนาอำนาจสยามผ่านงานศิลปสถาปัตยกรรมได้อย่างชัดเจน อาจกล่าวได้ว่าร่องรอยการต่อสู้และประนีประนอมผ่านปริวิตถทางศิลปะจึงไม่ค่อยเด่นชัดมากนัก

2) ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนาสมัยใหม่ การปฏิสังขรณ์ที่มีการต่อรอกันอยู่ระหว่างศิลปะสถาปัตยกรรมสยามและล้านนา

การก่อสร้างซ่อมแซมวัดในรูปแบบนี้ ไม่ได้เกิดจากการยอมรับการครอบงำของสยามอย่างตรงไปตรงมา แต่มีการต่อรอก การต่อสู้ และการประนีประนอมอย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะการนำของพระสงฆ์ท้องถิ่นอย่างครูบาศรีวิชัย และเป็นพระสงฆ์ที่ต้องอธิการจากสยาม การบูรณะเช่นนี้จึงแสดงให้เห็นความขัดแย้งอย่างชัดเจนระหว่างพลังการเมืองท้องถิ่นกับอำนาจรัฐสยามที่กำลังครอบงำ การที่สยามไม่สามารถจะลงโทษครูบาศรีวิชัยได้มาก ก็เพราะว่าสยามเลือกที่จะประนีประนอมกับพลังมวลชนที่อยู่เบื้องหลังของครูบาศรีวิชัยมากกว่า พลังทางการเมืองนี้เองได้ส่งทอดไปยังงานศิลปสถาปัตยกรรมอีกด้วยทั้งในงานของครูบาศรีวิชัยเอง และงานร่วมสมัยที่น่าจะได้รับอิทธิพลครูบาศรีวิชัยที่มีผลงานกระจายไปทั่วดินแดนล้านนาไม่ว่าจะเป็น เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย พะเยา แม่ฮ่องสอน แพร่ คงชาตเพียงจังหวัดน่านเท่านั้นที่ไม่ถึง

แม้ครุฑบาศรีวิชัยจะเริ่มเดินทางจาริกไปบูรณะศาสนสถานทั่วล้านนาตั้งแต่ปี 2447 ก็จริง แต่ในช่วงต้นไม่ปรากฏผลงานมากนัก จะมีเพียงผลงานบูรณะวัดบ้างปาง อ.ลี้ ลำพูน และวัดพระธาตุตะเมาะ อ.ดอยเต่า เชียงใหม่ ในปีดังกล่าว เพียงปีเดียว อาจตีความได้ว่ายังเป็นช่วงต้นที่ครุฑบาศรีวิชัยยังเป็นพระหนุ่ม ประสบการณ์น้อยและไม่เป็นที่รู้จักชื่อเสียง หลังกรณีต้องอธิกรณ์ครั้งที่ 1 (2452-2453) ที่ครุฑบาศรีวิชัยถูกคุมตัวไว้ ณ วัดพระธาตุหริภุญชัยไว้ถึง 2 ปี⁴⁵ ชื่อเสียงที่เพิ่มพูนขึ้นประกอบกับการบ่มเพาะประสบการณ์ทางการเมืองโดยส่วนตัว น่าจะทำให้ครุฑบาศรีวิชัยเกิดความคิดที่จะบูรณปฏิสังขรณ์เพื่อเสริมสร้างบุญบารมีทั้งทางธรรมและทางโลก จุดเปลี่ยนที่สำคัญอย่างยิ่งน่าจะเป็นกรณีที่ครุฑบาศรีวิชัยต้องอธิกรณ์ครั้งที่ 2 (2463-2464) ครั้งนี้ครุฑบาศรีวิชัยถูกเรียกตัวไปสอบสวนที่กรุงเทพฯ พบว่าได้สร้างโอกาสให้ครุฑบาศรีวิชัยปณมัสการวัดต่างๆ เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) และวัดอีกหลายแห่ง ซึ่งเชื่อได้ว่า คงมิใช่เป็นการนมัสการปูชนียสถานทั่วไปเท่านั้น แต่คงได้เป็นแรงบันดาลใจในการสร้างงานศิลปะสถาปัตยกรรมในเวลาต่อมาด้วย เพราะได้เดินทางไปวัดพระศรีรัตนศาสดาราม⁴⁶

เชื่อได้ว่าชื่อเสียงของครุฑบาศรีวิชัยที่ได้รับรองความบริสุทธิ์จากอำนาจรัฐสยาม ผสมกับคำเล่าลือเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ก็ยิ่งทำให้ครุฑบาศรีวิชัยเป็นที่รู้จักมากขึ้น ในช่วงนี้ได้ปรากฏผลงานบูรณะและก่อสร้างพุทธสถานสำคัญๆ หลายแห่งหากนับสถิติจะเป็นได้ดังนี้⁴⁷

ปี พ.ศ. ที่บูรณะ	จำนวนวัดที่บูรณะ (แห่ง)
2463	8
2464	2
2465	7
2466	5
2467	6
2468	1
2469	6
2470	0
2471	5

ปี พ.ศ. ที่บูรณะ	จำนวนวัดที่บูรณะ (แห่ง)
2472	13
2473	5
2474	5
2475	3
2476	10
2477	8
2478	0
2479	1

ตัวอย่างวัดสำคัญในล้านนาที่ได้รับการบูรณะได้แก่ วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน (2463) สร้างวิหารวัดศรีโคมคำพระเจ้าตนหลวง จังหวัดพะเยา (2465) วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ (2466-2467) วัดพระแก้วดอนเต้า จังหวัดลำปาง (2466) วัดพระธาตุดอยตุง จังหวัดเชียงราย (2469) วัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่ (2474-2475) วัดพระธาตุช่อแฮ จังหวัดแพร่ (2476) ฯลฯ

ในที่นี้จะยกตัวอย่างเปรียบเทียบศาสนสถาน 4 แห่ง ที่มีครุฑบาศรีวิชัยได้เป็นประธานในการบูรณะ โดยแต่ละแห่งมีความแตกต่างไปตามช่วงเวลาที่เกี่ยวข้องอันมีผลมาจากอำนาจการครอบงำของสยามในแต่ละพื้นที่ที่ไม่เท่ากันด้วย

วัดพระธาตุหริภุญชัย ลำพูน (2463) งานใหญ่ชิ้นแรกของครูบาศรีวิชัย

ภาพที่ 6 วิหารวัดพระธาตุหริภุญไชย*

ในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่ยังต่อเนื่องกับการต้องอธิกรณ์เป็นครั้งที่ 2 (2463-2464) ได้เริ่มฟื้นฟูปฏิสังขรณ์หลังจากที่ครูบาศรีวิชัยกลับจากกรุงเทพฯ แล้ว วัดแห่งนี้มีความสำคัญอย่างน้อย 3 ประการ ประการแรก วัดแห่งนี้ เป็นวัดที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยหริภุญชัยที่เก่าแก่มากมาย ที่ยังคงหลงเหลือร่องรอยของศิลปะในยุคนั้นอยู่ นอกจากนั้น ยานพระธาตุหริภุญชัยถือเป็นเวียงศาสนาศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่คู่กับลำพูนมาตลอด ประการที่สุดท้ายวัดนี้เป็นแหล่งจองจำครูบาศรีวิชัยเมื่อครั้งต้องอธิกรณ์ช่วงแรกราว ปี 2451-2453

งานบูรณะปฏิสังขรณ์ วัดพระธาตุหริภุญชัย ถือเป็นงานใหญ่มาก นอกจากการต้องซ่อมวิหารหลวงแล้วยังมีงานบูรณะสร้างวิหารพระพุทธ, วิหารพระเจ้าทันใจ, วิหารพระอัฐารส, วิหารพระเจ้าละโว้, วิหารมหาทักษิณ และกุฏิครูบาคันธา การซ่อมสร้างชุดอาคารจำนวนมากเหล่านี้ อย่างน้อยจะต้องมีแรงงานและทุนทรัพย์เบื้องหลังมากพอสมควรถึงจะทำให้งานใหญ่เช่นนี้สำเร็จได้ แต่น่าแปลกใจก็คือว่า เราไม่พบหลักฐานที่ระบุถึงการร่วมแรงร่วมใจในการบูรณะงานบุญครั้งใหญ่นี้เลย หรืออาจเป็นไปได้ว่า ในทศวรรษ 2450 การสร้างความทรงจำของชนชั้นนำลำพูนต่อพระอย่างครูบาศรีวิชัยนั้นยังไม่สามารถแสดงตัวได้อย่างที่ อันเนื่องจากยังกังขาหรือต้องระมัดระวังต่อการให้การสนับสนุนและอุปถัมภ์พระที่เคยต้องอธิกรณ์จนถึงกับต้องส่งไปยังเมืองสยาม หรือมิฉะนั้นก็เป็นที่พระชั้นปกครองลำพูนเองที่เบียดขับไม่ให้ครูบาศรีวิชัยมีพื้นที่และมีอิทธิพลต่อคณะสงฆ์ลำพูนเรื่องดังกล่าวจึงไม่ได้รับเกียรติบันทึกไว้ในนามของวัด

วิหารหลวง วัดพระธาตุหริภุญชัยประสพวาทภัย จนโครงสร้างวิหารหลวงถูกพัดพังทำลายลงสิ้นในช่วงปี 2458 การรื้อฟื้นวิหารหลวงขึ้นอีกครั้งนี้ในเชิงศิลปสถาปัตยกรรมแล้วพบว่าวิหารหลวงมีการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจคือ การมีออกแบบผังโครงสร้างให้มีเสาล้อมรอบอาคารทั้ง 4 ด้าน เนื่องจากว่าโครงสร้างดังกล่าวไม่พบนักในสถาปัตยกรรมแบบล้านนา มีการคาดว่าครุฑาศรีวิชัยนำแบบอย่างมาจากเสาล้อมอาคารจากอุโบสถวัดพระแก้วด้วยซ้ำ หากเป็นจริงนับได้ว่าอิทธิพลสยามได้ปรากฏขึ้นแล้วในการออกแบบผังนี้

สิ่งที่โดดเด่นอย่างมากอีกประการในการบูรณะวิหารหลวง ก็คือ การประดับตกแต่งด้วยลวดลายที่แปลกไปจากจารีตเดิม นั่นคือ ลวดลายอย่างเทพพนม ลายปูนปั้นรูปทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบภาคกลางได้ถูกนำมาใช้น่าจะเป็นครั้งแรกๆ และจุดเด่นสำคัญก็คือบริเวณหน้าบันของวิหารหลวง ได้ปรากฏลวดลายที่แสดงความสูงส่งของฐานานุศักดิ์ของสถาปัตยกรรมนั่นก็คือ ลวดลายพระมหาพิชัยมงกุฎที่ประดับอยู่เหนือช้างเอราวัณสามเศียร ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนองค์กษัตริย์ แน่นอนว่ากษัตริย์ที่ว่านี้ก็คือ กษัตริย์กรุงเทพฯ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในปี 2463 ย่อมหมายถึงรัชกาลที่ 6 ดังนั้นสัญลักษณ์อันสูงส่งของราชสำนักกรุงเทพฯ นั้น จึงเป็นการส่งสัญญาณให้ทั้งเจ้าคณะจังหวัด และฝ่ายปกครองที่เป็นตัวแทนจากสยามว่า วัดพระธาตุหริภุญชัย เมืองลำพูนได้ยอมรับต่ออำนาจของสยามแล้วทั้งฝ่ายอาณาจักรและพุทธจักร ดังนั้นการไม่ปรากฏสัญลักษณ์เสือ อันเป็นปีเกิดของครุฑาฯ ที่เป็นสัญลักษณ์ของครุฑาศรีวิชัยจึงเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ เนื่องจากการเมืองของพื้นที่ และการที่ยังถูกเพ่งเล็งอยู่จากเจ้าหน้าที่ของรัฐ ขณะที่วัดวังหลวง อ. บ้านโฮ้ง จ. ลำพูนที่สร้างในปีเดียวกันปรากฏว่ามีการใช้สัญลักษณ์เสือบริเวณหน้าบัน ร่วมกับ สัญลักษณ์ครุฑพาห์ อันเป็นสัญลักษณ์ของราชสำนักสยาม⁴⁸

วัดศรีโคมคำ พะเยา (2465)

งานระดมพลังศรีธาทั่วดินแดนล้านนา

ภาพที่ 7 หน้าบันวิหารหลวงวัดศรีโคมคำ*

ภาพที่ 8 หน้าบันรูปเสือ วิหารครุฑาศรีวิชัย วัดศรีโคมคำ*

การบูรณะวิหารหลวง วัดศรีโคมคำ น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งในประเด็นการร่วมมือจากผู้คนทั่วดินแดนล้านนา ไม่ว่าจะเป็นเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน เชียงแสน เชียงราย เชียงของ เมืองลอง เมืองยอง รวมไปถึงคนในกลุ่มชาติพันธุ์อย่าง พม่า มอญ แหก จีน ลาว ลัวะ⁴⁹ และยังมีการสันนิษฐานว่าเป็นครั้งแรกๆ ที่เกิดประเพณี

การประกาศชื่อเจ้าภาพย่อยๆ ขึ้นมาจำนวนมาก ซึ่งแต่เดิมจะเป็นประกาศชื่อเพียงเจ้าศรัทธาหลักๆ ไม่กี่คน และต้องเป็นบุคคลสำคัญจริงๆ เช่น ชนชั้นเจ้านาย ชนชั้นปกครอง การประกาศเช่นนี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงผู้มีกำลังทรัพย์ที่ขยายตัวมากขึ้น ขณะที่จารีตการทำบุญแล้วแจ้งตัวตนในที่สาธารณะได้เกิดขึ้น การบูรณะครั้งนี้พบรายชื่อผู้ร่วมบูรณะส่วนหนึ่ง ได้แก่ เจ้าหลวงประเทศอุดรทิศ พร้อมด้วยชายา, นายจิ้นจัน กรรมการทางรถเมืองงาว, นายสา่งอน เมืองงาว ซึ่งเป็นตัวแทนของ เจ้านายเมืองพะเยา นายทุนจีนและชาวไทยใหญ่จากเมืองงาว⁵⁰ นอกจากนั้นหากพิจารณาจากเส้นทางแล้ว พะเยาเป็นพื้นที่เชื่อมต่อกับเชียงรายได้โดยทางเหนือ เชียงใหม่ทางทิศตะวันตก และลำปางทางทิศใต้ ซึ่งเส้นทางพะเยา-งาว-ลำปาง เป็นเส้นทางที่เชื่อมต่อจากการสร้างทางรถไฟ เส้นทางนี้ได้เปิดเส้นทางการค้าระหว่างลำปาง พะเยา เชียงราย สำหรับลำเลียงสินค้าต่างๆอย่างข้าว สุก ร ฯลฯ ดังนั้น บริเวณวัดศรีโคมคำ จึงน่าจะเป็นพื้นที่สำคัญในการต่อยอดไปยังการบูรณะในที่อื่นๆได้สะดวก วิหารแห่งนี้ได้รับการบูรณะโดยช่าง 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มแรกกลุ่มลูกศิษย์นำโดย พระอภิชัย (ขาวปี) กลุ่มที่สองคือ ช่างท้องถิ่น และกลุ่มสุดท้ายคือ ช่างที่ได้รับการว่าจ้าง ได้แก่ มักเป็นช่างที่มีความรู้ในระบบการก่อสร้างสมัยใหม่อย่างโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก ช่างเหล่านี้อาจเป็นชาวจีนที่มาจากภาคกลางหรือกรุงเทพฯ⁵¹ นอกจากวิหารหลวงแล้วยังได้มีการสร้างอุโบสถ ศาลาครอบรอยพระพุทธรูป ศาลาบาตรรอบวิหารและกำแพงวัด⁵² โดยเฉพาะการสร้างศาลาบาตรรอบวัดที่มีการวิเคราะห์ว่าเพื่อเป็นการล้อมจำกัดพื้นที่เพื่อเสริมให้ วิหารหลวงมีความโดดเด่นมากขึ้น⁵³ ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนในล้านนา

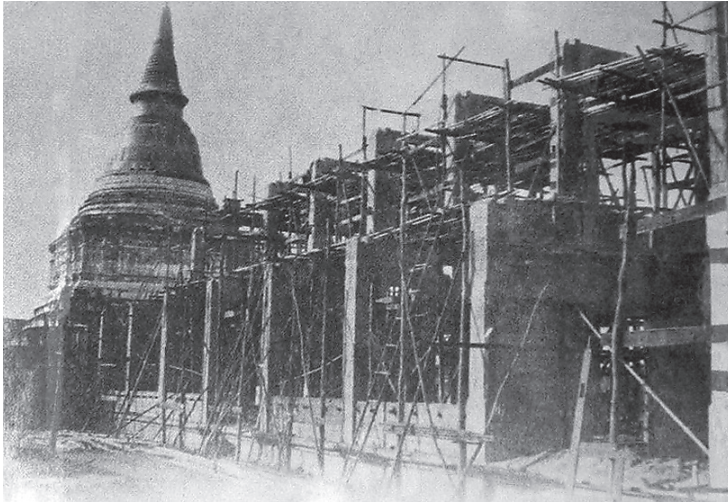
วัดพระแก้วดอนเต้า ลำปาง (2466)

การเมืองของเจ้าคณะจังหวัดกับตำแหน่งแห่งที่ของครูบาศรีวิชัย

เมืองลำปางอาจกล่าวได้ว่าเป็นฐานที่มั่นสำคัญของรัฐบาลสยาม วัดสำคัญอย่างวัดบุญวาทย์วิหาร หรือวัดพระธาตุลำปางหลวงต่างก็ได้รับการเอาใจใส่จากทั้งเจ้านายลำปางและเจ้าคณะจังหวัดตามลำดับ วัดพระแก้วดอนเต้าเป็นวัดที่มีความสำคัญอย่างสูงในฐานะที่เคยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปมณีมหาธาตุนพภูมิการ หรือพระแก้วในยุคล้านนา แสดงถึงความยิ่งใหญ่ อำนาจทางการเมืองของผู้ปกครอง และวัดนี้ยังเป็นมหาธาตุกลางเมืองในยุคนั้นวัดนี้เคยร้างไปและถูกฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2440-2450 โดยคหบดีชาวพม่า และเจ้านายลำปาง การโรยราชของวัดพระแก้วร้างได้สอดคล้องกับตำนานพระแก้วดอนเต้าที่ค้นพบในภายหลัง ตำนานนี้มีใจความตอนท้ายที่สาปแช่งเจ้าเมืองและเมืองลำปางอย่างแสนสาหัสให้เมืองแห่งนี้เป็นเมือง “ซิด” อัปมงคลที่ทำอะไรก็ไม่ขึ้น

ตำแหน่งที่ตั้งของวัด ตั้งอยู่คนละฟากฝั่งของศาลากลางจังหวัด ห่างไกลจากศูนย์อำนาจรัฐสยามพอสมควร ในทางตรงกันข้าม วัดพระแก้วฯ อยู่ใกล้กับย่านท่ามะโออันเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มพม่าที่ใหญ่มากกว่า หลังจากการบูรณะแล้ว วัดพระแก้วดอนเต้าได้ถูกหรือฟื้นคืนความสำคัญของพื้นที่ขึ้นมาอีกครั้ง ดังหลักฐานที่ปรากฏว่า รัชกาลที่ 7 ได้เสด็จมาเยือนวัดพระแก้วดอนเต้า ในปี 2469 เมื่อครั้งเสด็จประพาสมณฑลพายัพในยุคนั้น

ที่น่าสนใจก็คือว่า เหตุใดวัดพระแก้วดอนเต้าจึงต้องนิมนต์ครูบาศรีวิชัยมาบูรณะ ในเบื้องต้นเรายังไม่พบหลักฐานใดที่ทำให้เห็นความสัมพันธ์ของครูบาศรีวิชัยกับชนชั้นนำ หรือพ่อค้าคหบดีลำปางคนใด หากเราพิจารณาในบริบทแวดล้อมแล้วจะเห็นได้ว่าปี 2466⁵⁴ เป็นเวลาที่ครูบาครูบาศรีวิชัยมีชื่อเสียงลือกระฉ่อนมากแล้ว สังเกตได้จากสถิติการบูรณะในนามครูบาศรีวิชัยแค่เพียงระหว่างปี 2463-2465 ก็นับได้ถึง 17 แห่งแล้ว โดยเฉพาะผลงานบูรณะวิหารวัดศรีโคมคำ ก่อนหน้านั้น 1 ปี ส่วนการมาบูรณะครั้งนี้จะเกี่ยวข้องกับการนิมนต์มาซ่อมเพื่อแก้ “ซิด” หรือไม่ ก็ยังไม่พบหลักฐานยืนยันแน่ชัด แต่ที่น่าสังเกตก็คือ ในปี 2466 นั้นเป็นช่วงเดียวกับที่พระธรรมจินดานายก เจ้าคณะจังหวัดลำปาง บูรณะวิหารหลวง วัดพระธาตุลำปางหลวงดังที่กล่าวไปแล้ว การบูรณะทั้งสองวัดใหญ่นี้อาจเป็นไปได้ว่าเป็นการต่างคนต่างทำ

ภาพที่ 9 วิหารหลวง วัดพระแก้วดอนเต้า ลำปาง
ขณะทำการก่อสร้างด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ (ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 10 วิหารพระนอนวัดพระแก้วดอนเต้า*

เพราะไม่ปรากฏการอ้างชื่อของพระผู้ใหญ่อีกสองร่วมกัน ในงานหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ใดๆ เลย การบูรณะวิหารหลวง วัดพระธาตุลำปางหลวงของพระธรรมจินดานายก ยังมีการประกาศชื่อผู้บูรณะอย่างชัดเจนบนหน้าบันของวิหารหลวง จึงบ่งบอกนัยสำคัญมากถึงบทบาทของตนในฐานะ “ผู้กระทำทางประวัติศาสตร์”

ในขณะที่งานบูรณะวิหารหลวง วัดพระแก้วดอนเต้า ต่างออกไป การก่อสร้างวิหารขึ้นใหม่ไม่ใช่งานง่ายๆ เฉกเช่นกับการบูรณะวิหารหลวง วัดพระธาตุลำปางหลวง ที่เปลี่ยนแปลงเครื่องยอดหลังคาและหน้าบัน วิหารหลวง วัดพระแก้วที่สร้างขึ้นใหม่ เป็นวิหารขนาดใหญ่ได้นำเทคโนโลยีการก่อสร้างสมัยใหม่ก็คือ โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กเข้ามาใช้งาน สอดคล้องกับการขนส่งสมัยใหม่ที่มีลำปางเป็นย่านขนส่งสำคัญแห่งหนึ่ง ก็คือ ขบวนการไฟฟ้าที่มาถึงลำปาง ตั้งแต่ปี 2459 โบราณไฟเหล่านี้น่าจะได้ทำการบรรทุกปูนซีเมนต์และเหล็กจากกรุงเทพฯ เป็นวัสดุสำคัญ อย่างไรก็ตาม โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กไม่ได้ถูกใช้เป็นโครงสร้างทั้งหมดของอาคาร ครูบาศรีวิชัยได้เลือกใช้กับเฉพาะบริเวณเสาและช่อเท่านั้น ส่วนโครงหลังคายังใช้โครงหลังคาแบบไม้⁵⁵ สิ่งที่คล้ายดั่งการประชันกับวิหารหลวง วัดพระธาตุลำปางหลวง ก็คือ การตกแต่งหน้าบันวิหารหลวงประดับ ลวดลายเสือแกะสลักอันเป็น “ลายเซ็น” ของครูบาศรีวิชัย แต่จุดเด่นที่สำคัญที่สุดอันแสดงอำนาจของสยาม ก็คือลวดลายนารายณ์ทรงสุบรรณ ที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่สำคัญที่สุดของหน้าบัน

วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร เชียงใหม่ (2476)

งานบูรณะหลังปฏิวัติสยาม 2475 งานขึ้นเอกจากความร่วมมือทั่วทุกสารทิศ

การบูรณะครั้งนี้ที่ถือได้ว่ามีความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากเป็นงานที่สามารถระดมทรัพยากรได้กว้างขวางอลังการที่สุด การบูรณะวัดพระสิงห์วรมหาวิหารนี้ถือว่าเป็นงานใหญ่หลังการปฏิวัติสยาม 2475 ในขณะนั้นยังไม่อาจหาความเชื่อมโยงระหว่างการบูรณะครั้งนี้กับการปฏิวัติสยาม หรือคณะราษฎรอย่างชัดเจน เจ้าแก้วนวลรัฐ ผู้ครองนครเชียงใหม่และพระราชชายาดารารัศมี เป็นผู้สนับสนุนครูบาศรีวิชัยมาเป็นประธานสร้างพระวิหารใหม่ พบว่ามีผู้สนับสนุนอย่างล้นหลาม ในกลุ่มพ่อค้าก็มี หลวงอนุสารสุนทร กลุ่มนักการเมืองก็คือ หลวงศรีประกาศ เรื่องทุนในการบูรณะจึงเป็นอันว่าหายห่วง

ตำแหน่งที่ตั้งของวัดพระสิงห์ฯ พบว่าอยู่ในตำแหน่งที่ใกล้กับศูนย์กลางอำนาจของสยามเป็นอย่างมาก การเดินทางจากศาลากลางจังหวัดมายังวัดพระสิงห์ฯ ก็ทำได้โดยสะดวก หากดูในชั้นการออกแบบก่อสร้างแล้ว พบว่า โครงสร้างหลังคา แม้จะยึดระเบียบโครงสร้างแบบมาแต่ใหม่ แต่โครงสร้างซ่อออก ทั้งส่วนหน้าหน้าและซ่อข้างจะใช้ โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กที่มีขนาดใหญ่เพื่อรองรับช่วงหลังคาที่มีน้ำหนักมาก ส่วนผนังและพื้นก็ใช้ปูนซีเมนต์ในการก่อสร้าง ความรู้รวมของวิหารนี้ยังปรากฏในหน้าบัน มีการใช้กระจกหลากสีไม่ว่าจะเป็น สีชมพู สีเหลือง สีฟ้า แต่เดิมมักนิยมเฉพาะสีฟ้าอาจเป็นเพราะหาง่ายและราคาถูก แต่สิ่งที่โดดเด่นที่สุดก็คือ การใช้ลวดลายนารายณ์ทรงสุบรรณ เช่นเดียวกับที่วัดพระแก้วดอนเต้า ตราสัญลักษณ์นี้เป็นตัวแทนอำนาจของสยามอย่างชัดเจน

เรายังพบร่องรอยของกลุ่มช่างต่างๆ ที่มีบทบาทในการฟื้นฟูบูรณะ อันแบ่งได้ 3 กลุ่ม ซึ่งแต่ละกลุ่มก็แสดงให้เห็นถึงพลังทางการเมืองในยุคนั้นสมัยนั้น

กลุ่มแรกได้แก่ กลุ่มช่างครุบาศรีวิชัย ซึ่งเป็นกลุ่มลูกศิษย์ใกล้ชิดและมีความรู้ด้านการก่อสร้าง นำโดย พระอภิชาตวชิรญาณ มีบทบาทกำหนดรูปแบบวิหารโดยภาพรวม นี่คือพลังการเมืองท้องถิ่นที่นำโดยครุบาศรีวิชัย

กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มช่างที่มีการว่างจ้าง เป็นช่างฝีมือตกแต่งลวดลายต่างๆ เป็นกลุ่มช่างที่เชี่ยวชาญเฉพาะทาง และต้องจ้างราคาแพง พบว่าส่วนใหญ่เป็นช่างชาวจีน หรือช่างที่มาจากภาคกลาง น่าจะได้มาจากเครือข่ายของหลวงอนุสารสุนทร (ขุนอี ช้างย่งเล็ง) ที่เคยอุปถัมภ์ครุบาศรีวิชัย ในทศวรรษ 2460 ที่ครุบาศรีวิชัยถูกคุมขัง นี่คือพลังของกลุ่มพ่อค้า

กลุ่มที่สาม กลุ่มช่างหลวงได้นำขุนวิจารณ์ จากกรุงเทพฯ ที่ได้รูปแบบเทคนิคและการประดับลวดลายต่างๆ ตามจารีตภาคกลาง นี่เป็นพลังการเมืองจากส่วนกลางโดยไม่ต้องสงสัย

ภาพที่ 11 วิหารหลวง วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร เชียงใหม่ ที่เกิดจากการร่วมมือร่วมใจจากกลุ่มบุคคลที่หลากหลาย
(ที่มา : <http://www.fotoartspace.com/site/photo.php?m=kykub&pid=090903010437>)

ในทางตรงกันข้ามการบูรณะวิหาร วัดสวนดอก⁵⁶ เชียงใหม่ (2474-2475) นอกจากเป็นวัดที่อยู่นอกคูเมืองออกมาไกลแล้ว ยังพบว่าที่เป็นวัดที่เจ้านายเชียงใหม่แสดงความเป็นผู้อุปถัมภ์ชัดเจน ดังที่ปรากฏว่า พระราชยาदारารัตมี ได้กลับมาเยี่ยมเชียงใหม่ชั่วคราวและได้ให้มีการย้ายอิฐที่บรรจุอยู่ยันตลาดวโรรสให้มาบรรจุที่กุฏิวัดสวนดอกในปี 2452 อาจเป็นไปได้ว่า วัดนี้มีความเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลอย่างสูง และวัดดังกล่าวมีสถานะที่ผูกอยู่กับเจ้านายเชียงใหม่ อาจเป็นไปได้ว่า พื้นที่เช่นนั้นคงไม่เป็นที่นิยมนักในสถานการณ์ที่บ้านเมืองกำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบอบประชาธิปไตย การทำงานบูรณะก็มีลักษณะที่ไม่สมบูรณ์เสมือนว่ายังสร้างไม่เสร็จ ขณะที่งานประดับตกแต่งก็มีความประณีตไม่มากนัก⁵⁷ มองในอีกด้านก็อาจเป็นเพราะว่าสร้างวิหารหลังใหญ่จึงต้องใช้เงินมาก ทุนทรัพย์ที่ไม่มากนักจึงไม่สามารถจะเนรมิตให้วิหารวัดสวนดอกให้ฟื้นคืนชีวิตที่เคยเป็นวัดสำคัญในยุคทองของล้านนาได้ ขณะวัดพระสิงห์ฯ กลับมีความแตกต่างอย่างมากทั้งความร่วมมือจากหลวงและราษฎร์ อาจกล่าวได้ว่า วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร เป็นผลงานการฟื้นฟูในยามรุ่งอรุณของขอบฟ้าประชาธิปไตย หลังปฏิวัติสยาม 2475

ภาพที่ 12 วิหารหลวงวัดสวนดอก*

เหล่านี้คือ ภาพรวมของการเคลื่อนไหวของการจัดการพื้นที่และวงการศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนาที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลาง ไม่ว่าจะเป็นการยอมรับโดยดุษณีภาพหรือไม่ก็ตาม แต่พื้นที่เหล่านี้ก็ได้เป็นสนามในการต่อสู้ทางการเมืองไปเสียแล้ว ไม่ว่าจะเป็นระหว่างล้านนากับสยาม หรือล้านนากับล้านนาที่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนอำนาจรัฐก็ตาม การเลือกที่จะใช้หรือไม่ใช้สัญลักษณ์ใดจึงเป็นการตัดสินใจทางการเมืองที่จะต่อรองอำนาจกับคู่ต่อสู้ผู้อยู่ในที่เต็มไปด้วยการเปลี่ยนรูปแบบไปสู่ “ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนาสมัยใหม่” นั้น ถือว่าเป็น

ภาพที่ 13 ปูนปั้นรูปเสือวิหารวัดสวนดอก*

การหล่อหลอมกล่อมเกล่าและสืบทอดอุดมการณ์แบบกรุงเทพฯนิยมไปในตัว ในเมื่อครุฑาศรีวิชัยหยิบยืมทั้งรูปแบบ ศิลปะสถาปัตยกรรมของกรุงเทพฯ ทั้งตราสัญลักษณ์อันล้ำค่าอย่างสูงที่สุดอย่าง ครุฑพ่าห์บ้าง นารายณ์ทรงสุบรรณบ้าง มาใช้ โดยที่มีการลดหลั่นของฐานานุศักดิ์ในศิลปะสถาปัตยกรรม

อาจกล่าวได้ว่าอำนาจของรัฐบาลในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ได้ปฏิบัติการผ่านพื้นที่ในท้องถิ่นต่างๆ เพื่อที่จะดึงอำนาจที่กระจัดกระจายอยู่ เข้ามารวมศูนย์อยู่ที่กรุงเทพฯ ในนามของรัชชาติสมัยใหม่ ซึ่งด้านหนึ่งแล้วมัน ได้เข้ามาแทนที่ความงามแบบท้องถิ่นที่หลากหลาย แต่เราอาจยังถกเถียงได้ว่า คุณค่าดังกล่าวอยู่ที่ใด ไม่ว่าจะเป็น จำเลยที่ว่าด้วยสยามที่ได้ครอบงำด้วยความเชื่อว่าสยามมีความเหนือกว่าทางด้านวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามเราก็อาจ ปฏิเสธไม่ได้เช่นกันว่า ในห้วงเวลาที่เจ้านายท้องถิ่นเริ่มอ่อนแอทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ เงื่อนไขเหล่านี้ก็ส่งผล อย่างมากต่อภารกิจในการซ่อมแซม บูรณะวัดต่างๆ ให้อยู่ในสภาพดีดังเดิมได้ สภาพวัดต่างๆ ที่เป็นอยู่ในยุค สมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงอยู่ในรูปลักษณะที่ทรุดโทรม ไม่สง่างามมีเหมือนกับรูปลักษณะที่มาใหม่กว่า ไม่เพียงเท่านั้น การเร่งสร้างและบูรณะด้วยฝีมือของครุฑาศรีวิชัย ยิ่งทำให้ระบอบของรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบนี้กระจายออกไป ด้วยบารมีและความศักดิ์สิทธิ์ของครุฑาที่เล้าลือกันอย่างกว้างขวาง จนในทางกลับกันศิลปะสถาปัตยกรรมแบบ ครุฑาศรีวิชัยในฐานะ “ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนาสมัยใหม่” เสียอีก ที่ถูกผลิตซ้ำในนามของการต่อสู้ของพระสงฆ์ ท้องถิ่น แต่การต่อสู้นั้นก็ไม่ได้เป็นการแตกหักจนถึงที่สุด อาจนับว่าเป็นการประนีประนอมต่ออำนาจของสยามโดยที่ ทั้งสองฝ่ายชนะทั้งคู่เสียด้วยซ้ำไป

เชิงอรรถ

* รูปภาพได้รับการอนุเคราะห์จาก ดร. เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์

¹ คมชัดลึก. “ยึดแบบลัทธิอนุสรณ์พระธาตุลำปางหลวง,” สืบค้นเมื่อวันที่ 26 มีนาคม 2555 จาก <http://www.komchadluek.net/detail/ยึดแบบลัทธิอนุสรณ์พระธาตุลำปางหลวง.html>.

² ขาญณรงค์ ศรีสุวรรณ, “การศึกษาวิหารที่สร้างในกระบวนการบูรพาภิรมย์ พ.ศ.2447-2481,” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540, หน้า 120.

³ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 – พ.ศ.2475 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 125.

⁴ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเกอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ, พิมพ์ครั้งที่ 3 (เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์ม, 2546), หน้า 285.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 29-30.

⁶ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2552), หน้า 412-413.

⁷ ธงชัย วินิจจะกุล, “ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณาจักรมาสู่อำนาจราชธานีใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของระบอบไทยในปัจจุบัน,” ใน ศิลปวัฒนธรรม 23 : 1 (มกราคม 2544) : 56-65.

⁸ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเกอร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 285.

⁹ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 430.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 439.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 449-451.

¹² กรมแผนที่ทหาร, “ประวัติกรมแผนที่ทหาร,” สืบค้นเมื่อวันที่ 13 มิถุนายน 2554 จาก http://www.rtsd.mi.th/index.php?option=com_content&view=article&id=6&Itemid=2&lang=th.

¹³ ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง, เพ็ชรล้านนา (2), พิมพ์ครั้งที่ 2 (เชียงใหม่ : นอร์ทเทิร์น พรินต์, 2538), หน้า 189-198.

¹⁴ ก.จ.ช., ร.5 บ./60 พระยาศรีสุรเทพออกปฎิราชการทางมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือและมีพระราชบัญญัติการที่ดินด้วย (30 มกราคม 118 - 30 มิถุนายน 119) อ้างใน เดือนใจ ไซยศิลป์, “ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ.2437-2476,” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536, หน้า 159-160.

¹⁵ กรมป่าไม้ “ประวัติกรมแผนที่ประเทศไทย,” สืบค้นเมื่อวันที่ 26 กันยายน 2554 จาก http://www.forest.go.th/fl_mqt/index.php?option=com_content&view=article&catid=53&3Aknowlag&id=364&3A2011-09-26-08-m-s&Itemid=417&lang=th&ml=5&mt=system&tmpl=component.

¹⁶ พิกัดของภาพถ่ายอยู่บริเวณ สีแยกที่เป็นจุดตัดระหว่างถนนพระปกเกล้า และถนนราชวิถี ต. ศรีภูมิ อ. เมืองเชียงใหม่ จ. เชียงใหม่ ระดับความสูงของภาพถ่าย วัดจากพื้นดินประมาณ 36 เมตร W ใน Google Maps, พิกัด 18.7907,98.987792. สืบค้นเมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2555 จาก <http://maps.google.co.th>.

¹⁷ สมโชติ อ๋องสกุล, “คอกในคุ้ม-คุ้มในคอก,” สืบค้นเมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2555 จาก <http://www.lannaworld.com/story/narrative/narrative33.php>. (อ้างว่านำมาจากบทความตีพิมพ์ใน พลเมืองเหนือ)

¹⁸ อ่านคำอธิบายเกี่ยวกับ ศิลปสถาปัตยกรรมสยามในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ภายใต้แนวคิดจักรวรรดิวิทยาลัยใหม่ ใน ชาตรี ประทีปนทการ, “สมบูรณาญาสิทธิราชย์และจักรวรรดิวิทยาลัยใหม่ในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร,” ใน ศิลปวัฒนธรรม, 24 : 9 (กรกฎาคม 2546) และ ชาตรี ประทีปนทการ, พระพุทธชินราช : ในประวัติศาสตร์สมบูรณาญาสิทธิราชย์ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2551).

¹⁹ โสภก ชานะมูล, “ครูปาครีวิชัย ต้นบุญ แห่งล้านนา (พ.ศ. 2421-2481),” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534, หน้า 71.

²⁰ หจช. ร.5 ศ.12/7 จัดการเล่าเรียนตามมณฑลต่างๆ (กันยายน-กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2441) อ้างใน เนื้ออ่อน ขวัญทองเขียว, “การขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในหัวเมืองล้านนา,” ใน ศิลปวัฒนธรรม, 32 : 4 (กุมภาพันธ์ 2554).

²¹ หจช. ร.5 ศ.12/8 จัดการคณะตามหัวเมืองต่างๆ (17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2441 - 2454) อ้างใน เนื้ออ่อน ขวัญทองเขียว, “การขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในหัวเมืองล้านนา,”

²² “ประกาศกระทรวงธรรมการ เรื่องแก้ไขชื่อพระราชทานเขตพัทธสีมา” อ้างใน โชติ ทองประยูร, คำบรรยาย พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505, พิมพ์ครั้งที่ 5 (ธนบุรี : ตำราธรรม, 2509).

²³ “ประกาศให้ใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 ในมณฑลมหาสารคาม มณฑลพายัพ และมณฑลปัตตานี” อ้างใน โชติ ทองประยูร, คำบรรยาย พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505.

²⁴ โสภก ชานะมูล, “ครูปาครีวิชัย ต้นบุญ แห่งล้านนา (พ.ศ. 2421-2481),”

²⁵ กช., ร.5 ศ. 9.1/11 เรื่องพระอุปาสีขึ้นไปประกาศพระศาสนาในมณฑลพายัพ (18 ม.ค. - 4 ก.พ. 2470) อ้างใน โสภก ชานะมูล, “ครูปาครีวิชัย ต้นบุญ แห่งล้านนา (พ.ศ. 2421-2481),” หน้า 75.

²⁶ โสภก ชานะมูล, “ครูปาครีวิชัย ต้นบุญ แห่งล้านนา (พ.ศ. 2421-2481),” หน้า 76-77.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 73.

²⁸ น่าจะเป็นพระครูจินดานายก (ทั้ง โยเซฟ) วัดบุญวาทย์วิหาร จ. ลำปาง เป็นพระธรรมจินดานายก พ.ศ. 2466 ขณะที่เจ้าคณะจังหวัดลำปางรูปแรกน่าจะเป็น ครูบาอาในชัยธรรมจินดานายก (ครูบาโน 2369 - 2454) วัดปงสนุก จ. ลำปาง เป็นพระในชนบทที่ยังเดินทางบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถานต่างๆ ในบันทึกประวัติศาสตร์ไม่มีหลักฐานว่าครูบาโน จะถูกตรวจสอบหรือคุกคามจากอำนาจรัฐสยาม

²⁹ โสภก ชานะมูล, “ครูปาครีวิชัย ต้นบุญ แห่งล้านนา (พ.ศ. 2421-2481),” หน้า 8-9.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63-64.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 67.

³² เรื่องเดียวกัน.

³³ อย่างไรก็ตาม ในงานเขียนของโสภาระบุช่วงของการต้องอิทธิพลคือ ปีพ.ศ. 2454 - 2464 ขณะที่ผู้เขียนเห็นว่าระยะเวลาที่ยาวนานเกินไป และไม่พบการอ้างอิงหลักฐานที่ระบุเหตุการณ์ในปี พ.ศ. 2454 เพียงแต่ระบุหนังสือขับไล่ออกจาก “เขตการปกครองสงฆ์” จ. ลำพูน ของเจ้าคณะจังหวัด ไม่ให้วัดไหนรับให้ครูบา อาศัยอยู่เด็ดขาด ลงวันที่ 12 มกราคม 2462 ซึ่งเป็นปฏิทินเดิม หากนับวันขึ้นปีใหม่ในเดือนเมษายนแล้ว ควรจะเป็นปี พ.ศ. 2463 โสภา ชานะมูล “ครูบาศรีวิชัย ตนบุญ แห่งล้านนา (พ.ศ. 2421-2481),” หน้า 81-82.

³⁴ โสภา ชานะมูล, “ครูบาศรีวิชัย ตนบุญ แห่งล้านนา (พ.ศ. 2421-2481),” หน้า 81-82.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 80-81.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

³⁸ **บางกอกใหม่** (27 มิถุนายน 2463) และ **สยามราษฎร์** (31 กรกฎาคม 2463) อ้างใน พระยาพิพิธการบดี, รวบรวม. **แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 8 ภาค 5 พ.ศ.2463** (กรุงเทพฯ : เดลิเมล์, 2463), หน้า 179 - 180 อ้างถึงโดย โสภา ชานะมูล. “ครูบาศรีวิชัย ตนบุญ แห่งล้านนา (พ.ศ. 2421-2481),” หน้า 82.

³⁹ กรมศิลปากรในยุคนั้น สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ รายละเอียดคดีดูใน โสภา ชานะมูล, “ครูบาศรีวิชัย ตนบุญ แห่งล้านนา (พ.ศ. 2421-2481),” หน้า 82-85.

⁴⁰ Kanokwan Chongcharearnyingyong. “The Decline of Political and Economic Power of Northern Royalty : Lampang City,” *Journal of the Graduate School of Asia-Pacific Studies*, 18 (2009.11).

⁴¹ ภาณุพงษ์ เล้าหมสม, **จิตรกรรมฝาผนังล้านนา** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2541), หน้า 134 - 136.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 136 - 140.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 135.

⁴⁴ วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, **วิหารล้านนา** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2544), หน้า 82.

⁴⁵ ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ, “การศึกษาวิหารที่สร้างในกระบวนการครูบาศรีวิชัย พ.ศ. 2447-2481,” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540, หน้า 80.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 120.

⁴⁷ จาก ตารางสรุปผลงานที่สร้างในกระบวนการครูบาศรีวิชัย ใน ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ, “การศึกษาวิหารที่สร้างในกระบวนการครูบาศรีวิชัย พ.ศ. 2447-2481,” หน้า 59-62.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 118.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 132.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 132 - 133.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 130.

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 74 - 75.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 126.

⁵⁴ บางหลักฐานก็กล่าวไว้ว่าครูบาศรีวิชัย บูรณะวัดพระแก้วดอนเต้า ในปี พ.ศ. 2467 ดูใน ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์, “วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม กับ ตำแหน่งแห่งที่ในตำนานและประวัติศาสตร์สังคมลำปาง,” ใน **วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม กับ ตำแหน่งแห่งที่ในตำนานและประวัติศาสตร์สังคมลำปาง**, ที่ระลึกงานกฐินพระราชทาน วันที่ 30 ตุลาคม 2553, หน้า 17-18.

⁵⁵ ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ, “การศึกษาวิหารที่สร้างในกระบวนการครูบาศรีวิชัย พ.ศ. 2447-2481,” หน้า 146.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 137-145.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 161.

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมป่าไม้ “ประวัติการทำแผนที่ประเทศไทย.” สืบค้นเมื่อ วันที่ 26 กันยายน 2554 จาก http://www.forest.go.th/fl_mgt/index.php?option=com_content&view=article&catid=53%3Akno wledge&id=364%3A2011-09-26-08-m-s&Itemid=417&lang=th &ml=5&mlt=system&tmpl=component.

กรมแผนที่ทหาร. “ประวัติกรมแผนที่ทหาร.” สืบค้นเมื่อวันที่ 13 มิถุนายน 2554 จาก http://www.rtsd.mi.th/index.php?option=com_content&view=article&id=6&Itemid=2&lang=th.

คมชัดลึก. “ยึดแบบลำนานาบูรณะวิหารพระธาตุลำปางหลวง.” สืบค้น เมื่อวันที่ 26 มีนาคม 2555 จาก <http://www.komchadluek.net/detail/ยึดแบบลำนานาบูรณะวิหารพระธาตุลำปางหลวง.html>.

ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ. “การศึกษาวิหารที่สร้างในกระบวนการบูรณะศรีวิชัย พ.ศ. 2447-2481.” วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตย์กรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540.

ชาตรี ประทีปนทการ. **พระพุทธรูปราช : ในประวัติศาสตร์ สมบูรณาญาสิทธิราชย์**. กรุงเทพฯ : มติชน, 2551.

ชาตรี ประทีปนทการ. “สมบูรณาญาสิทธิราชย์และจักรวาลวิทยาสมัยใหม่ ในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร.” ใน **ศิลปวัฒนธรรม**, 24 : 9 (กรกฎาคม 2546).

โชติ ทองประยูร. **คำบรรยาย พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505**. พิมพ์ครั้งที่ 5. ธนบุรี : ดำรงธรรม, 2509.

เดือนใจ ไชยศิลป์. “ลำนานาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. 2437-2476,” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.

ธัชชัย วินิจจะกุล. “ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุค อาณานิคมอำพรางสู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของ กระฎุมพีไทยในปัจจุบัน.” ใน **ศิลปวัฒนธรรม** 23 : 1 (มกราคม 2544).

เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว. “การขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในหัวเมืองลำนานา.” ใน **ศิลปวัฒนธรรม**, 32 : 4 (กุมภาพันธ์ 2554).

ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง. **เพชรลำนานา (2)**. พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่ : นอร์ทเทิร์นพริ้นติ้ง, 2538.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเกอร์. **เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัย กรุงเทพฯ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. เชียงใหม่ : ซิลค์ เวิร์ม, 2546”

ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์. “วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม กับ ตำแหน่ง แห่งที่ในตำนานและประวัติศาสตร์สังคมลำปาง.” ใน **วัดพระแก้ว ดอนเต้าสุชาดาราม กับ ตำแหน่งแห่งที่ในตำนานและประวัติศาสตร์ สังคมลำปาง ที่ระลึกงานถวญพระราชทาน วันที่ 30 ตุลาคม 2553**. ภาณุพงษ์ เลหาสม. **จิตรกรรมผ่านนังลำนานา**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2541.

วรลัญจก์ บุญสุรัตน์. **วิหารลำนานา**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2544.

สมโชติ อ่องสกุล. “คอกในคุ้ม-คุ้มในคอก” สืบค้นเมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2555 จาก <http://www.lannaworld.com/story/narrative/narrative33.php>.

สร้อยดี อ่องสกุล. **ประวัติศาสตร์ลำนานา**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2552.

โสภ ชาญมูล. “ครุฑาศรีวิชัย ต้นบุญ แห่งลำนานา (พ.ศ. 2421-2481).” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.

อรณจักร์ สัตยานุรักษ์. **การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 – พ.ศ. 2475**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

ภาษาต่างประเทศ

Kanokwan Chongcharearnyingyong. “The Decline of Political and Economic Power of Northern Royalty : Lampang City.” **Journal of the Graduate School of Asia-Pacific Studies**, 18 (2009.11).

Light and Shade of Absolute Monarchy on Lanna Architecture : the Contest of Siamese and Lanna Space (1900s-1934)

Pinyapan Potjanalawan

Lecturer in the Social Studies Program,

Faculty of Humanities and Social Science, Lampang Rajabhat University

Abstract

In the time of state transformation from pre-modern state to modern state, Siam new policy affected the state ideology, world view, modern geo-politics and new regime such as absolute monarchy. This article studies the political relationship between Siamese modern state and Lanna the Siamese colony. The range of time starts about 1900 decade when Siam-state had reformed their local government. This threshold is the important changes to understand Lanna space and architecture after the ideology domination. The change of Lanna monastery space is the interesting model to study. This form of politic movement performed through managing space and architecture in terms of monastery restoration and construction. These do not resemble the plot that had been said Lanna had accepted the whole Siamese powers with loyalty, or in the other hand it doesn't mean that Lanna politics group were against Siam radically.

Keywords : Modern State, Absolute Monarchy, Lanna Monastery, Siamese influenced architecture

